

Vedran Klaužer*

„Pozdrav Starčev i moj... tvoji večno po veri”: političko-društveni portret pravaša-plemića Eduarda Halpera Sigetskog (1824. – 1877.)**

Eduard Halper Sigetski (Škarićevo kod Krapine, 14. prosinca 1824. – 23. kolovoza 1877.) pripadao je plemićkoj obitelji Halpera Sigetskih podrijetlom iz Ugarske, koji su svoje posjede, nakon dolaska u Hrvatsku u drugoj polovini 18. stoljeća i primanja u red hrvatskoga plemstva, stekli na širem području Hrvatskoga zagorja, točnije unutar Zagrebačke i Varaždinske županije (Martinci, Pavlovec, Pluska, Luka, Sela, Donje Turnišće, Hum i Zajezda) s centralnim posjedom u Škarićevu pokraj Krapine. Članovi obitelji bili su aktivni u političkom i upravnom životu civilne Hrvatske cijelo 19. stoljeće. Ta se aktivnost manifestirala obnašanjem službi odvjetnika i kotarskih sudaca Varaždinske županije, koje je pratio i ulazak u Sabor izborom za narodnoga zastupnika kotareva Klanjec i Sv. Križ (Nikola i Eduard Halper Sigetski). Upravo će Eduard Halper Sigetski dolaskom pod utjecaj pravaških ideja 1860-ih uz vršenje dužnosti kotarskoga suca u Malom Taboru, a zatim i suca u Pregradi, činiti glavni stup i žarište djelovanja Stranke prava u Hrvatskom zagorju. Uz već poznata saznanja o Halperovoj financijskoj potpori pravašima, poput plaćanja kaucije za pokretanje i tiskanje stranačkoga lista *Hrvatska*, te političkom djelovanju prema vrhu stranke (sudjelovanja na stranačkim sastancima, optiranja za saborska mjesta), u radu će se prikazati i njegovo djelovanje na lokalnoj razini u političkom, društvenom i kulturnom aspektu, čime će se upotpuniti rekonstrukcija političkoga portreta. Pritom će okosnicu činiti analizirani podaci iz pisama koja su mu u tom razdoblju pisali prvaci Stranke prava Ante Starčević i Eugen Kvaternik. U radu će se prikazati društvena i politička aktivnost Eduarda Halpera Sigetskog, tj. njegovo političko djelovanje kao člana Stranke prava od 1869. do 1875. godine.

Ključne riječi: politička povijest, saborski izbori 1871., 19. stoljeće, Varaždinska županija, pravaši, Stranka prava, Eduard Halper, Ante Starčević, Eugen Kvaternik

* Vedran Klaužer, Hrvatski institut za povijest, Opatička 10, 10 000 Zagreb, Republika Hrvatska, E-mail adresa: vedran.klauzer@isp.hr

** Ovaj članak nastao je u sklopu projekta IP-2019-04-5148 MAPPAR (*Mapiranje parlamentarnih izbora 1848. – 1918. u Hrvatskoj*), koji financira Hrvatska zaklada za znanost.

Eduard Halper Sigetski, plemić i posjednik, kotarski sudac – državni činovnik

Eduard Halper Sigetski (1824. – 1877.) jedna je od važnijih osoba koja je podupirala rad pravaša od njihovih početaka, osobito 60-ih i 70-ih godina 19. stoljeća, a čiji je životopis samo u osnovnim crtama poznat u hrvatskoj historiografiji.¹ Pripadao je plemićkoj obitelji Halpera Sigetskih podrijetlom iz Ugarske, koji su svoje posjede, nakon dolaska u Hrvatsku u drugoj polovini 18. stoljeća i primanja u red hrvatskoga plemstva, stekli na širem području Hrvatskoga zagorja, točnije na posjedima unutar Zagrebačke i Varaždinske županije (Martinci, Pavlovec, Pluska, Luka, Sela, Donje Turnišće, Hum i Zajezda, Škarićevo).² Eduard Halper rođen je 14. prosinca 1824. kao sin Nikole Halpera (1797. – 1866.), velikoga suca Varaždinske županije, kotarskoga predstojnika i višegodišnjega saborskog zastupnika

¹ Istraživanja o Eduardu i plemićkoj obitelji Halper Sigetski u novije vrijeme prvi je započeo Stjepan Laljak (9. 12. 1942. – 14. 3. 2021.), publicist i kulturnopovijesni pisac, osnivač i dugogodišnji predsjednik Ogranka Matice hrvatske u Zaprešiću, donoseći pregled povijesti obitelji na temelju nekrologa i kraćega životopisa E. Halpera objavljenih krajem 19. stoljeća koje su pisali Halperovi anonimni suvremenici. Vidi: Stjepan Laljak, „Plemićka obitelj Halper-Sigetski (I)“, *Zaprešićki godišnjak* 8 (1998): 161-170. Laljak je 2002. u suautorstvu s Mladenom Švabom objavio enciklopedijsku natuknicu u *Hrvatskom bibliografskom leksikonu*. Vidi: Mladen Švab, Stjepan Laljak, „Halper Sigetski, Eduard (Slavoljub)“, u: *Hrvatski biografski leksikon (mrežno izdanje)*, Leksikografski zavod Miroslav Krleža, pristup ostvaren 23. 5. 2022., <https://hbl.lzmk.hr/clanak.aspx?id=7161>. U istraživanjima se koristio i sačuvanom pisanom korespondencijom između E. Kvaternika i A. Starčevića s Halperom u vidu više desetaka pisama koja se danas nalaze u Arhivu Hrvatske akademije znanosti i umjetnosti, u seriji osobnih arhivskih fondova raznih obitelji pod signaturama Hrvatska (dalje: HR) – Arhiv Hrvatske akademije znanosti i umjetnosti (dalje: AHAZU) – Osobni fond Ante Starčević – XV-22a (dalje: XV-22a), 1-35 (pisma A. Starčevića E. Halperu) i HR-AHAZU, Osobni fond Eugen Kvaternik – XV-22b (dalje: XV-22b), 1-22 (pisma E. Kvaternika E. Halperu). Planiranu objavu pisama u formi knjige Laljak je 2011. doveo u fazu prelomljene verzije, ali nikad nije objavljena. Vidi: Stjepan Laljak, prir., *Neobjavljena Kvaternikova i Starčevićeva pisma Eduardu Halperu* (Zaprešić: Ogranak Matice hrvatske Zaprešić, 2011). Zahvaljujem voditelju projekta dr. sc. Stjepanu Matkoviću na ustupljanju Laljkove verzije navedenih pisama za korištenje prilikom pisanja ovoga rada. Poslije se tom korespondencijom bavio i Željko Karaula objavljajući navedene serije pisama s kraćim uvodnim studijama 2014. i 2015. godine. Vidi: Željko Karaula, „Pisma Eugena Kvaternika zagorskom vlastelinu i meceni Stranke prava Eduardu Halperu Sigetskom (1870.-1871.)“, *Hrvatsko zagorje* 20 (2014), br. 3-4: 132-192; Željko Karaula, „Pisma Ante Starčevića vlastelinu Eduardu Halperu Sigetskom (1869.-1875.)“, *Hrvatsko zagorje* 21 (2015), br. 1-4: 174-227. Kako su te verzije radova i objavljenih pisama s uvodnim studijama samo u manjoj mjeri obuhvatile rekonstrukciju događajnice iz života E. Halpera koja se tiče njegova angažmana u podupiranju pravaša i Stranke prava, u ovom istraživanju korišteni su i dodatni arhivski izvori i relevantne novinske publikacije (bez kojih je detaljna rekonstrukcija nemoguća), koji se navode u bilješkama u nastavku ovoga rada.

² Genealogiju obitelji iz 1893. vidi u: HR – Hrvatski državni arhiv, Zagreb (dalje: HDA) – fond 718 – Obitelj Halper Sigetski, kut. 1, Plemenita obitelj Halperah Sigetskih, 1893. O obitelji Halper, grbovnici i njihovim posjedima vidi: Ivan pl. Bojničić, *Der Adel von Kroatien und Slavonien* (Nürnberg: Bauer und Raspe, 1899), 59-60 i tablica 43; Štefanija Popović, „Popis imanja riječke, varaždinske, požeške i osječke županije, te iločkog i rumskog kotara (Srpska vojvodina) u doba ukidanja feudalnih odnosa“, *Radovi Zavoda za hrvatsku povijest* 29 (1996), br. 1: 320, 322.

kotara Klanjec, i majke Rozalije iz plemićke obitelji Novak. Poput oca, posvetio se pravničkoj i poslije sudačkoj karijeri. Na putu te karijere najprije završava gimnazijsko obrazovanje u Szombathelyu i Nagykanizsi, a obiteljske i poznaničke veze utjecale su i na dobivanje prvih pravničkih službi. Halperi su naime kao posjednici Donjega Škarićeva bili povezani s obiteljima Novak i Zoller, vlasnicima susjednoga Gornjega Škarićeva, a i u doticaju s Ivanom Kukuljevićem Sakcinskim s obzirom na to da je njegova supruga Kornelija bila nećakinja Halperove majke Rozalije, tj. kći njezina brata, plemića i pravnika Franje Novaka.³ Tako je E. Halper nakon završetka Pravoslavne akademije u Zagrebu 1843. upravo u odvjetničkoj pisarnici F. Novaka postao „zapisegnuti bilježnik”.⁴ E. Halper karijeru nastavlja radom u upravnim i sudskim organima Varaždinske županije već 1845., kad ga tadašnji upravitelj županske časti Mirko pl. Lentulaj imenuje počasnim županijskim podbilježnikom, a zatim 1847. prisežnikom i kotarskim pristavom Gornjozagorskoga distrikta kao jednim od pristava-članova županijske skupštine.⁵ U vrijeme revolucionarne 1848. Halper unatoč vlastitim željama da se priključi vojnom pohodu bana Jelačića ipak postaje privremenim kotarskim sucem u oslobođenom Međimurju.⁶

Upravo tih godina započinje i intenzivnija patriotska djelatnost obitelji Halper, poštujući i uredno izvršavajući odredbe o ukidanju kmetskih obveza, kao i sakupljanjem novaca, tj. pomaganjem fonda za ranjenike koji je ustanovio ban Josip Jelačić.⁷ Općenito se može reći da je obitelj Halpera Sigetskih podržavala ilirski pokret i nastali domoljubni duh kao što to pokazuje i Eduardova konstantna prisutnost u javnom, društvenom i kulturnom životu Krapine članstvom i sudjelovanjem u kazališnim predstavama krapinskoga diletantskoga kazališnog društva (1841. – 1847.).⁸ E. Halper bio je i član Društva za jugoslavensku povjestnicu i starine, podupirući rad tiskovine *Arkiv za povjestnicu jugoslavensku* od njezinih početaka 1851., a podupirao je članstvom i pretplatom i rad Hrvatsko-slavonskoga gospodarskog društva, tj. izlaženje publikacije *Gospodarski list*, koja se bavila gospodarsko-agrarnim temama očuvanja i poboljšanja seoske poljoprivredne

³ O obitelji Novak i njihovim vezama s obiteljima Halper i Kukuljević Sakcinski vidi: Agneza Szabo, „Kornelija Kukuljević Sakcinska i njeni doprinosi kulturnim i humanitarnim djelatnostima”, *Gazophylacium: časopis za znanost, umjetnost, gospodarstvo i politiku* 11 (2006), br. 1-2: 7-12; Stjepan Belošević, *Županija Varaždinska i slob. i kralj. grad Varaždin* (Zagreb: Vlastita naklada, 1926), 52.

⁴ I. R., „Eduard Halper”, *Hrvatska vila: list za zabavu, pouku, umjetnost i književnost* (Sušak), ožujak 1882, 60.

⁵ *Obći zagrebački kolendar za godinu 1847.* (Zagreb: Tisak F. Suppana, 1847), 150-151. Usp. Vesna Jelić, „Krapinsko diletantsko kazališno društvo (1841-1847)”, *Studia lexicographica* 10/11 (2016-2017), br. 19-20: 223-254.

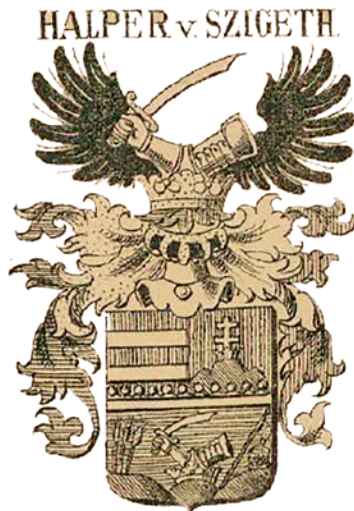
⁶ I. R., „Eduard Halper”, 60.

⁷ I. R., „Eduard Halper”, 60.

⁸ Jelić, „Krapinsko diletantsko kazališno društvo”, 225, 227, 229.

Slika 1. Portret Eduarda Halpera Sigetskog.
Izvor: *Hrvatska vila*, 1882.
(naslovnica)

Slika 2. Plemićki grb obitelji Halper Sigetski.
Izvor: Bojničić, *Der Adel von Kroatien und Slavonien*, tablica 43.

proizvodnje.⁹ E. Halper i sljedećih će se godina na razne načine zalagati za poboljšanje obrazovanja i kvalitete života stanovništva svojega kraja, kad je u malotaborskom kotaru bio zaslužan za izgradnju nove škole u Poljani 1870. te se utječući na arhidakona Petranovića uspio izboriti za Ignjata Horvata kao učitelja umjesto dotadašnjega učitelja Verka, koji nije držao nastavu na hrvatskom jeziku.¹⁰ U smislu edukacije dodatno je 1871. utjecao i novčano pomagao uz pomoć župnika Konrada Šnapa da se u učioni u Malom Taboru održavaju nedjeljna predavanja i edukacije, a za potrebe rješavanja problema nedostatka veterinara omogućio je da se uz školarinu od 100 forinti na rok od dvije godine stanoviti Ivan Jutriša educira i obučava na Veterinarskom učilištu u Ljubljani.¹¹ Napredovanje u karijeri Halper je nastavio u vrijeme Bachova apsolutizma (1851. – 1859.), prethodno 1850. polaže odvjetnički ispit, no iako je pravničkom diplomom stekao pravo na službu odvjetnika, sve do svibnja 1854. ostaje na funkciji pristava, kad je imenovan i premješten na funkciju upravitelja kotarskoga suda u Zlataru.¹² Stvorenim kontaktima s lokalnim plemstvom i građanstvom pripadnost E. Halpera plemićkom sloju utjecala je i na bračnu strategiju, odnosno odabir supruge.

⁹ *Arkiv za povjestnicu jugoslavensku*, knj. 1, ur. Ivan Kukuljević Sakcinski (Zagreb: Društvo za jugoslavensku povjestnicu i starine, 1851), 347. Vidi i: *Gospodarski list* (Zagreb), 14. 2. 1867., Dodatak.

¹⁰ *Narodne novine* (Zagreb), 18. 11. 1870., 3.

¹¹ *Pučki prijatelj* (Varaždin), 23. 2. 1871., 31.

¹² Jelić, „Krapinsko diletantsko kazališno društvo”, 228.

Osim posjeda, Halperi su bili vlasnici jednokatne vile u Krapini, čime su došli u kontakt i s tamošnjom elitom.¹³ Tako se 1851. oženio Terezijom iz ugledne krapinske građanske obitelji Rozgaj, a kumovi na vjenčanju bili su Ivan Gaj, krapinski ljekarnik (otac Ljudevita Gaja), i dr. Martin Zoller (Soller), županijski fizik iz Krapine (inače Halperov kolega iz spomenutoga diletantskog društva, oženjen Kristinom pl. Novak, koja je imala posjede u Škarićevu Gornjem i Petrovskom).¹⁴ Eduard Halper u braku s Terezijom nije imao djece, ali je posvojio Hinka (1858. – 1925.), poslije poznatoga farmaceuta, putopisca i književnika, sina majčine sestre Cecilije i njezina supruga, pregradskoga javnog bilježnika Alexandera Daville, kojemu je Halperova supruga zajedno s ocem Nikolom Rozgajem ujedno bila krsna kuma.¹⁵

Iako uzorno vršeći službu upravitelja kotarskoga suda u Zlataru od 1854., Halper je dolazio u sukobe s vlastima zbog iskazivanja rodoljublja, pa ga one odlučuju premjestiti na službu pri Sudbenom stolu u Križevcima. No, kako je kao plemić i pravnik imao mogućnost odbijanja premještaja, Halper koristi to pravo te se povlači iz javne službe na svoj posjed Škarićevo, gdje ostaje do pada Bachova apsolutizma, odnosno povratka ustavnoga stanja 1861. godine.¹⁶ Tom prilikom, pri restauraciji upravno-sudske djelatnosti i strukture Varaždinske županije, Halper izborom na županijskoj skupštini dolazi na mjesto županijskoga kotarskog suca u malotaborskom kotaru (djelujući od 1864. u Pregradi), a nakon što se usprotivio provođenju zakona o novačenju 1866., jedno kraće vrijeme premješten je na dužnost kotarskoga suca u krapinskotopličkom kotaru (1868.).¹⁷ U Halperovoj karijeri nakon 1845. i njegovoj političkoj aktivnosti podupiranja pravaša i njio-

¹³ Jelić, „Krapinsko diletantsko kazališno društvo”, 227.

¹⁴ HR-HDA – zbirka 883 – Zbirka matičnih knjiga, serija I. Zbirka matičnih knjiga rimokatolika, br. 525, župa Krapina, Matična knjiga vjenčanih 1829. – 1857., 31. 3. 1851.; Jelić, „Krapinsko diletantsko kazališno društvo”, 227.

¹⁵ O Hinku Davilli vidi: „Davila, Hinko”, u: *Hrvatska enciklopedija (mrežno izdanje)*, Leksikografski zavod Miroslav Krleža, 2021, pristup ostvaren 23. 5. 2023., <http://www.enciklopedija.hr/Natuknica.aspx?ID=14030>. O krštenju i krsnim kumovima vidi: HR – Državni arhiv u Varaždinu (dalje: DAVŽ) – fond 543 – Zbirka matičnih knjiga rimokatoličkih župa (dalje: ZMK), br. 194, župa Krapina, Matična knjiga rođenih 1858. – 1874., upis br. 101. Spomen službe i smrti (25. 11. 1871.) A. Daville kao javnoga bilježnika u Pregradi (*communitatis notarius*) vidi u: HR-DAVŽ-543-ZMK, br. 341, župa Pregrada, Matična knjiga umrlih 1870. – 1878., 1871., upis br. 175. Obitelj Davilla imala je još jedno dijete, kćer Alexandrinu koja je preminula 5. kolovoza 1871. u dobi od pet godina. Vidi: HR-DAVŽ-543-ZMK, br. 341, župa Pregrada, Matična knjiga umrlih 1870. – 1878., 1871., upis br. 124. Sve navedene matične knjige dostupne su na portalu www.familysearch.org.

¹⁶ I. R., „Eduard Halper”, 60.

¹⁷ I. R., „Eduard Halper”, 60. Čini se da je E. Halper ipak premješten na funkciju kotarskoga suca krapinskotopličkoga kotara krajem 1866., kad se kao takav spominje uz službenike Karla Mirinčića Krajačića i Adama Škulja, dok u malotaborskom kotaru tada služe kotarski sudac Juraj Ceboci, pristav (pomoćnik) Aleksander Kirholz te kirurg (ranarnik) Karlo Kunović. Halper se kao „opetovani” sudac u Pregradi spominje u prosincu 1870. Vidi: *Országos naptár 1868. Magyarország és kapcsoló részei számára*, sv. 1, ur. Ökröss Bálint (Pešta: Heckenast Guztáv, 1868), 122; *Narodne novine*, 12. 12. 1870.

vih kandidata za saborske zastupnike prilikom izbora 1871. veliku će ulogu imati njegov angažman, odnosno dobivanje službe unutar upravno-sudskih struktura Varaždinske županije.

Varaždinska županija u 19. stoljeću počivala je u upravno-strukturnom smislu na temeljima srednjovjekovnih i novovjekovnih ustrojstava koja će tijekom 19. stoljeća doživjeti razne preinake. Na čelu županije nalazio se veliki župan, kojega je prema staroj tradiciji i pravu imenovao vladar na temelju prijedloga staleža županije koji su činili županijsku skupštinu. Od 1607. pa sve do sredine 19. stoljeća tu će čast i službu nasljednim putem obnašati pripadnici velikaške obitelji Erdődy. Županija se u upravnom smislu teritorijalno dijelila još od prijašnjih vremena na četiri kotara (*processus*), od kojih je svaki zauzimao određeni geografski dio Hrvatskoga zagorja, uključujući unutar sebe tamošnja pripadajuća velikaška i plemićka vlastelinstva i utvrde, kao i trgovišta i pripadajuća sela. Ti su kotari činili teritorijalne jedinice s nadležnošću vršenja raznih županijskih poslova poput ubiranja poreza, novačenja i ukonačivanja vojske te rješavanja sudskih sporova između podložnika vlastelinstava ili dva i više plemića i velikaša. U spomenutim sporovima u slučaju razmirica između podložnika kao prva instanca bio je odgovoran vlastelin ako je imao takvo pravo suđenja, a kao iduća instanca u tim i sporovima između podložnika i vlastelina bio je zadužen županijski kotarski sud na čelu s velikim županijskim sucem na Županijskom sudbenom stolu u Varaždinu, odnosno kao posljednja instanca banski sud (*Tabula Banalis*) u Zagrebu. U spomenuta četiri kotara nalazila su se sljedeća područja: Gornjzagorski kotar (lat. *processus Superior Zagoriensis*) obuhvaćao je vlastelinstva, plemićke posjede i njihova pripadajuća sela i trgovišta utvrda Cesargrad, Veliki Tabor (obitelj Rattkay), Miljana, Mali Tabor i Novi Dvori (obitelj Erdődy), utvrda Dubrava, Kostel, Bežanec i Gorica (obitelj Keglević) te trgovišta Klanjec s franjevačkim samostanom. Donjzagorski kotar (lat. *processus Inferior Zagoriensis*) obuhvaćao je poveljno trgovište Krapinu te utvrde i vlastelinstva Lobor, Belec, Milengrad (*Mellyen*), kao i utvrde i dvorove raznih lokalnih plemića poput Začretja, Zaboka (obitelj Zaboky), Mirkovca, Bedekovčine, Konjščine, Poznanovca, Zajezde, Gotalovca i dr. Preostala dva kotara bila su Gornjopoljski (lat. *Superior Campestris*, obuhvaćao je trgovište Vinicu, utvrde i plemićke dvore Trakošćan, Zelen dvor i Komar obitelji Drašković te Opeku obitelji Keglević i Banjske dvore obitelji Batthyány, pavlinski samostan u Lepoglavi, posjed Dubrava) i Donjopoljski (lat. *Inferior Campestris*, obuhvaćao je utvrdu Bela obitelji Erdődy i čitav teritorij istočno do posjeda Martijanec, koji je ujedno bio krajnja točka županijske granice prema susjednoj Križevačkoj županiji).¹⁸ Od sredine 19. stoljeća, tj. 1845., kad se grof Ivan Nepomuk Erdődy odrekao nasljedne časti velikoga župana Varaždinske županije, nastupio je period imenovanja vršitelja-upravitelja te funkcije,

¹⁸ Belošević, *Županija Varaždinska*, 8, 10 i 19-50 (kotar Gornje Zagorje), 51-88 (kotar Donje Zagorje), 88-106 (gornjopoljski kotar) i 106-117 (donjopoljski kotar).

koju će nakon Mirka pl. Lentulaja (1845. – 1848.) obnašati i prijašnji podžupan Alexander (Škender) pl. Šimunčić (lipanj 1850. – siječanj 1861.) i Miroslav pl. Pisačić-Hižanovečki (prosinac 1861. – srpanj 1864.), također bivši podžupan. Nakon Pisačića-Hižanovečkog funkciju upravitelja županske časti vršit će Dragutin pl. Pogledić-Kurilovečki (srpanj 1864. – kolovoz 1867.), zatim Koloman pl. Bedeković-Komorski (kolovoz 1867. – 1870.); čast župana, nakon kratkoga povratka Ivana Nepomuka Erdődyja (1869.), vršit će Ladislav pl. Kiš-Šaulovečki (1870. – 1874.), a veliki utjecaj u vrijeme izbora 1871. imat će zamjenik župana, odnosno upravitelj županske časti Petar pl. Horvat Svetopetarski, instaliran 1869. godine.¹⁹ Daljnju strukturu i osoblje županijske uprave zorno nam predočava poznata upravno-sudska struktura kotara Varaždinske županije 1870. godine. Službu zamjenika upravitelja župana vršio je Tito pl. Babić, vlastelin u Gredicama, a onu velikoga bilježnika Gavro Kiš uz podbilježnike Dragutina Šleihera i Škendera Somogyja te županijskoga odvjetnika Ferdinanda Mekovca. Službu županijskoga fizika u Varaždinu vršio je dr. Antun Švarc, u Krapini dr. Vjekoslav Lokard, uz koje se nalazio i liječnik Dragutin Kovačević. Počasni županijski podbilježnici bili su Mirko Josipović, grof Oskar Keglević Bužimski, barun Ljudevit Ožegović, Ladislav Pastory i Franjo Veiser, a počasni pododvjetnici Ferdinand Matačić i Nikola Rozgaj (Halperov šogor). Počasni pristavi bili su Marko Bosiljevac, Vjekoslav Ceboci, Ladislav Dominić, Mirko Domjanić, Koloman Dušek, Stjepan Iveković, Mijo Jurak, Ljudevit Kirholz, Adolfo Klafurić, Augustin Kovačoci, Vilibald Köröskenyi, Lazar Matačić, Janko Nesmery i Josip Bos. Kotarske sudove Varaždinske županije prema popisu 1870. vodilo je više kotarskih sudaca raspoređenih na deset kotara. Središnji ili varaždinski kotar vodio je sudac Alfred Fat uz pristava Dragutina Antolek-Oreška (Oriška), pisare F. Heimana i Jakova Smodeka te ranarnika Vatroslava Rajkovića. U belskom kotaru ili kotaru Bela sudsko-upravne poslove vodio je kotarski sudac Ladislav Kiš, ujedno obnašajući dužnost okružnoga suca Donjopoljskoga distrikta (okružja), uz pristava Dragutina Stoosa, pisara Stjepana Ilića i ranarnika Ivana Hauptfella. Vinički kotar vodio je kotarski sudac Vjekoslav pl. Matačić, ujedno okružni sudac Gornjopoljskoga distrikta, te pristav Antun Paladin, pisar Jakob Janči i ranarnik Ivan Haslinger, a ivanečki kotar kotarski sudac Marko Barabaš, pristav Mijo Kranjčić, pisar Izidor Jakopec i ranarnik Franjo Celinčić. U zlatarskom kotaru upravno-sudskim poslovima predsjedao je kotarski sudac Kažimir pl. Jelačić, vršeći ujedno dužnost okružnoga suca Donjozagorskoga distrikta, uz pristava Gjuru pl. Cebocija, pisara Mirka Svibena i ranarnika Vjekoslava Fröhlich, a mihovljanskim kotarom upravljali su kotarski sudac Ladislav Jelačić i pristav Mijo Jurak. Svetokriški

¹⁹ Julije Janković, *Pabirci po povjesti županije Varaždinske* (Varaždin: Brzotisač Stj. Platzter, 1898), 168. Kasniji vršitelji županske časti bili su privremeno 1874. Gabrijel Bubanović, odnosno Ognjeslav Utješenović Ostrožinski (1876. – 1885.), nakon čega je ponovno uvedena funkcija velikoga župana, kojim će tada postati Radoslav pl. Rubido-Zichy (1886.). O rasporedu župana prije i poslije ovoga razdoblja vidi: Janković, *Pabirci po povjesti županije Varaždinske*, 167-168.

kotar vodio je kotarski sudac Dragutin pl. Čegel uz pristava Ladislava Tompića i ranarnika Antuna Kleina, a novodvorski (klanječki) kotar kotarski sudac Tomo pl. Matačić uz pristava Aleksandera Kirholza, pisara Baltazara Vargu i ranarnika Dragutina Čebulara. Malotaborski (pregradski) kotar vodio je Eduard Halper kao kotarski sudac uz pristava Žigu Barabaša, pisara Lj. Tkalčića i ranarnika Dragutina Kunovića, a krapinskotoplički kotar kotarski sudac Antun Labaš, čiji je pristav bio Vilim Hus, pisar Ljudevit Magubec i ranarnik Adam Škulj.²⁰

Eduard Halper Sigetski – „vodja starčevićanacah u Zagorju”

Upravo u vrijeme vršenja službe malotaborskoga kotarskog suca započinje intenzivniji kontakt E. Halpera s pravašima i doticaj s pravaškim idejama te suradnja koja će obilježiti idući period njegova službenoga i privatnoga života, u kojem će upravo on biti glavni oslonac pravaških aktivnosti u Hrvatskom zagorju. Halperove kontakte i pristajanje uz pravaške ideje možemo smjestiti na početak 1860-ih, tj. u vrijeme Sabora 1861. godine. Pravaši su naime na izborima za taj sabor osvojili dva zastupnička mjesta na izborima u civilnoj Hrvatskoj: A. Starčević izabran je u grobničko-hreljinskom kotaru (Riječka županija), a E. Kvaternik u ribničkom kotaru (Zagrebačka županija). Halper je sudjelovao u radu toga sabora kao zastupnik malotaborskoga kotara Varaždinske županije. Iako nije sudjelovao držanjem govora, bio je član verifikacijskih odbora i 4. odsjeka te je nedvojbeno već tada dolazio u kontakt sa Starčevićem, Kvaternikom i drugim pravašima kad je uz navedene podržao zakonski prijedlog zastupnika Lavoslava Šrama o preuzimanju Karolinške ceste u državne ruke.²¹ Podržavanje pravaških ideja koje su potjecale iz Halperova kraja i njegova službenoga i privatnoga kruga poznanika i istomišljenika zrcali i čestitka podrške E. Kvaterniku povodom poznatoga saborskoga govora održanog iste godine o razrješavanju odnosa s Ugarskom i Austrijom i stvaranju samostalne države (*ni Ugarska ni Austrija*), koju su izrazili pristaše pravaša iz Hrvatskoga zagorja. Naime, u čestitci se među potpisnicima nalaze tadašnji student svećeničkoga seminarija Zagrebačke nadbiskupije (1860.), kapelan i kooperator župe u Dubrancu (1865.) Stjepan Haraminčić (poslije kostelski župnik), učitelj iz Halperova malotaborskoga kotara Filip Šlogar te Halperov rođak Alexander (Škender) Davilla (zapisan kao Škunder Danilo) – javni bilježnik malotaborskoga kotara.²² Isto tako, Halper je prema podacima koje je u svojoj autobiografiji iznio pravaš Fran Folnegović (koji je negdje oko 1864. posjetio Halpera u Škarićevu) upravo tih godina ostvario prve kontakte s pravašima, i to baš

²⁰ *Dragoljub. Hrvatski kalendar za godinu 1870.* (Zagreb: Lavoslav Hartman, 1870), 53-54.

²¹ *Hrvatski sabor 1861.: zaključci i drugi važniji spisi*, prir. Arijana Kolak Bošnjak, Tomislav Markus i Stjepan Matković (Zagreb: Hrvatski institut za povijest, 2018), 15, 29, 39, 179 (bilj. 312).

²² Željko Karaula, „Eugen Kvaternik – tri pisma (1861.-1862.)”, *Kaj: časopis za književnost, umjetnost, kulturu* 44 (2011), br. 1-2: 127.

u Hrvatskom zagorju.²³ Ondje je 1860-ih kao odgojitelj i učitelj Halperova posin-ka Hinka pl. Daville na dvoru u Škarićevu boravio pobornik pravaških ideja Ivan pl. Radić rodom iz Sošica (Žumberak), tada apsolvant Pravoslavne akademije u Zagrebu, ujedno rođak Halperove supruge Terezije.²⁴ Uz Radića, koji će sljedećih godina u svojstvu povjerljivoga nositelja pisama biti glavna spona u prenošenju ideja i dogovora između Kvaternika, Starčevića i Halpera, veliki utjecaj na širenje pravaških ideja u Zagorju već će tada, kao i poslije, imati i župnik Ivan Rukavina, koji je zajedno s Halperom upravo u Pregradi u studenom 1870. održao sastanak pristaša pravaša.²⁵ Na sličan se način, kako će biti prikazano u nastavku rada, već u tom razdoblju angažira i Juraj (Gjuro) Planić, općinski bilježnik Pregrade i Brezna (1870.), poslije posjednik i vlasnik dvorca Miljana (oko 1882.), koji će krajem 1870-ih doprinijeti (uz Radića i krapinskotopličkoga župnika Ivana Rukavinu) velikom uspjehu pravaša u Zagorju.²⁶ Uz navedene ostvarene kontakte, uslijedila su i gostovanja drugih pravaša koji su dolazili k Halperu na njegov dvor u Škarićevu, pa su ga među ostalima posjećivali krajem 1860-ih Ante i David Starčević.²⁷ Iako na sljedećem sazivu Sabora 1865., kad su pravaši stekli četiri zastupnička mjesta (A. Starčević, Dragutin Accurti, Vjenceslav Urpani i Erazmo Barčić), Halper nije sudjelovao kao zastupnik, stvoreni kontakti bili su postojani. O uspješnoj suradnji i prijenosu pravaških ideja na lokalnu razinu i stanovništvo u Zagorju svjedoči i podatak iz pisma E. Kvaternika u kojem stoji da je Halper uz pomoć svojih lokalnih pristaša uspio pravaške ideje prenijeti i na teritorij Donjozagorskoga okruga.²⁸

Osim osobnih posjeta, veliki segment daljnje suradnje između Halpera i pravaša činit će korespondencija, osobito u vrijeme dogovaranja i provođenja planiranih izbornih strategija i političkih manevara 1871. godine. Novi uspon suradnje Halpera s pravašima dogodio se već prije izborne 1871., tj. tijekom 1870. Takva suradnja temeljena na prošlim poznanstvima i druženjima stvorila je ozračje u kojemu su se pravaši upravo Halperu obraćali za potporu i pomoć. Takav je bio i slučaj s pokretanjem pravaškoga glasila *Hrvatska*. Naime, prema tadašnjem

²³ Fran Folnegović, *Doživljaji i dojmovi* (Zagreb: Tisak C. Albrechta, 1902), 85-86.

²⁴ Karaula, „Pisma Eugena Kvaternika”, 138.

²⁵ HR-AHAZU-XV-22b, 3, pismo E. Kvaternika E. Halperu, 22. 11. 1870. Usp. Laljak, *Neobjavljena Kvaternikova i Starčevićeva pisma*, pismo br. 3, str. 9; Karaula, „Pisma Eugena Kvaternika”, pismo br. 3, str. 146.

²⁶ Jasna Turkalj, *Pravaški pokret 1878.-1887.* (Zagreb: Hrvatski institut za povijest, 2009), 40. Spomen Jurja Planića kao općinskoga bilježnika u Pregradi vidi u: *Narodne novine*, 14. 9. 1870., 4; 23. 9. 1870., 4.

²⁷ Zvonimir Kulundžić, *Odgonetavanje zagonetke Rakovica* (Zagreb: Naklada Multigraf, 1994), 364-365. Usp. Karaula, „Pisma Eugena Kvaternika”, 139.

²⁸ HR-AHAZU-XV-22b, 2, pismo E. Kvaternika E. Halperu, 1. 10. 1870. Usp. Laljak, *Neobjavljena Kvaternikova i Starčevićeva pisma*, pismo br. 2, str. 7; Karaula, „Pisma Eugena Kvaternika”, pismo br. 2, str. 145.

zakonu i pravilima, za pokretanje političkih novina bilo je potrebno položiti kauciju u obliku novčanoga pologa, koju su pravaši inicijalno očekivali i planirali dobiti od pravaškoga simpatizera, odvjetnika i građanina Karlovca Antona Jordana. Kako su se ti planovi izjalovili, pravaši se obraćaju Halperu za pomoć te nakon višemjesečnih razgovora i pisane prepiske u traženju najshodnijega rješenja kojim bi Halperov angažman ostao čim više diskretan dogovaraju s njim polaganje kaucije u iznosu od 2.500 forinti za ishodovanje dozvole tiskanja *Hrvatske*. Naime, iako je Halper izdvojio navedenu svotu za kauciju krajem 1870., da se ne bi izravno i javno eksponirao, dogovara s E. Kvaternikom daljnje, po potrebi, novčano pomaganje tiska toga glasila, ali da će se javno kao vlasnik lista navoditi Kvaternik, a uredničku odgovornost preuzeti Vjekoslav Bach.²⁹ Unatoč inicijalnoj diskretnoj i pasivnoj ulozi, Halper je ipak pokazivao volju za kritiziranje ili usmjeravanje pisanja te tiskovine, o čemu će više riječi biti poslije. Velik je bio angažman Halpera u pomoći pravašima i tijekom izbora za saborske zastupnike u proljeće 1871. On je bio važan segment i aktivni element prilikom izborne strategije pravaša (odabir kotara u kojima će se kandidirati njihovi kandidati) tijekom izborne kampanje. Prošli saziv Sabora (1868. – 1871.) završio je početkom 1871. (zadnja sjednica održana je 8. siječnja 1871.) te su zapravo već tada, tj. prije službenoga raspisivanja izbora, započele izborne kampanje, agitiranja i planiranja. Uz pokušaje kandidature svojih kandidata u drugim izbornim jedinicama i kotarevima, planovi pravaša u Hrvatskom zagorju podrazumijevali su kandidature u izbornim kotarevima Varaždinske županije, odnosno fokus na područje na kojem je posredovanjem Halpera i drugih pristaša postojala velika mogućnost dobivanja saborskih mandata. Središnji izborni odbor Varaždinske županije imenovan je 13. travnja 1871., a u njegovu sastavu bili su Petar Horvat Svetope-tarski kao predsjednik (inače upravitelj časti velikoga župana) i njegov zamjenik Ferdinand pl. Mekovec te prisjednici Ernest Filatir, ranarnik, počasni županijski odvjetnik Ferdinand pl. Matačić (kanonik, opat i varaždinski župnik), županijski blagajnik Antun pl. Köröskény i županijski podbilježnici Skender pl. Somogy i Dragutin Schleiher.³⁰ Središnji izborni odbor odredio je 29. travnja 1871. da izborni dan na svim biralištima Varaždinske županije i pripadajućih izbornih

²⁹ HR-AHAZU-XV-22b, 3, pismo E. Kvaternika E. Halperu, 22. 11. 1870. Usp. Laljak, *Neobjavljena Kvaternikova i Starčevićeva pisma*, pismo br. 3, str. 10-11; Karaula, „Pisma Eugena Kvaternika”, pismo br. 3, str. 147-148. HR-AHAZU-XV-22b, 18, pismo E. Kvaternika E. Halperu, 6. 8. 1871. Usp. Laljak, *Neobjavljena Kvaternikova i Starčevićeva pisma*, pismo br. 18, str. 67; Karaula, „Pisma Eugena Kvaternika”, pismo br. 18, str. 183. Vidi i: Milutin Nehajev, *Rakovica. O 60. godišnjici smrti Eugena Kvaternika* (Zagreb: Matica hrvatska, 1932), 68; Jasna Turkalj, „Gospodarska problematika u listu *Hrvatska* 1871. godine”, *Časopis za suvremenu povijest* 28 (1996), br. 1-2: 121; Mirjana Gross, *Izvorno pravaštvo: ideologija, agitacija, pokret* (Zagreb: Golden marketing, 2000), 264.

³⁰ HR-HDA – fond 102 – Varaždinska županija (dalje: VŽ), serija 3. Središnji odbor za izbor saborskih zastupnika, kut. 205/102, fasc. 3, Izborni spisi 1871. godine (dalje: 3, kut. 205/102, fasc. 3), zapisnik i odluka sjednice Središnjeg odbora Varaždinske županije, br. 1, 13. 4. 1871. Usp. *Branik* (Sisak), 18. 4. 1871, 1.

kotareva bude 16. svibnja te izdao nalog uredništvu *Narodnih novina* kao službenoga glasila da u tu svrhu pripremi i tiska javni proglas i obavijest. Prema napatku Središnjega izbornog odbora Varaždinske županije određeni su i sastavi izbornih deputacija za sve navedene kotare te birališna mjesta. Dodatno su izborne deputacije dobile naputak pristupiti prvoj fazi izborne procedure – prikupljanju validacijskih lista birača i izbornika kojima se utvrđivala zakonska kompetencija sudjelovanja na izborima. Kotarski pristavi i općinski bilježnici stoga su morali ispisati iz poreznih ureda podatke o uplaćenim porezima birača i izbornika koje su trebali dostaviti na uvid i validaciju kotarskim izbornim deputacijama, koje su zatim trebale izraditi liste birača i izbornika te ih dostaviti Središnjem izbornom odboru. Na temelju dostavljenih podataka izborne deputacije svakoga kotara trebale su dati na uvid javnosti izborne liste 24. travnja 1871., a rok za upućivanje prigovora trebao je trajati do 1. svibnja, nakon čega se 2. svibnja trebao provesti izbor izbornika. Nakon izbora izbornika tekao je rok za prigovore, koji su se trebali riješiti do 15. svibnja, tj. dan prije provođenja izbora saborskih zastupnika.³¹

S obzirom na to da je E. Halper svojim dotadašnjim angažmanom u Hrvatskom zagorju stvorio jaku podršku pravaškoj politici, osiguravajući prije svega mnogo privrženika među biračima i izbornicima unutar malotaborskoga kotara i Pregrade, gdje je obnašao službu kotarskoga suca, izborna strategija pravaša usmjerila se upravo na to područje. Međutim, vladajući unionisti, pa tako i oni u upravnim strukturama Varaždinske županije, predvođeni upraviteljem županske časti Petrom Horvatom Svetopetarskim, vršili su pritisak na sve državne službenike da bi osigurali potporu svojim kandidatima. Naime, Horvat je službenicima Varaždinske županije prijetio otkazom ako ne podrže unionističke kandidate, a Halper je bio jedan od rijetkih viših županijskih službenika koji se suprotstavljao takvu pritisku. Sukob Halpera i Horvata kulminirao je u travnju, kad je Horvat konačno, s obzirom na to da je imao za to ovlasti na čelu Središnjega izbornog odbora prema ovlastima koje je izborni zakon davao vršitelju županijske dužnosti, prilikom objavljivanja rasporeda i izbornih mjesta za predstojeće izbore rasporedio sela Halperova, tj. malotaborskoga (pregradskog) kotara.³² Naime, prema sustavu biranja donesenom na Saboru 1870. nakon oktroiiranoga privremenog zakona iz 1868., u članku II/1870. izborna kvota za saborske zastupnike u Varaždinskoj županiji podrazumijevala je biranje ukupno 12 zastupnika, od čega ih se devet biralo u izbornim kotarevima Varaždinske županije, a tri u gradovima i povlaštenim trgovištima (tj. u Varaždinu dva, a u povlaštenom trgovištu Krapini jedan zastupnik).³³ No, u travnju 1871. Središnji odbor Varaždinske županije

³¹ HR-HDA-102-VŽ, 3, kut. 205/102, fasc. 3, zapisnik i odluke Središnjeg odbora Varaždinske županije, br. 1, 13. 4. 1871. i zapisnik i odluke Središnjeg odbora Varaždinske županije, br. 17, 29. 4. 1871.

³² *Branik*, 17. 4. 1871., 3.

³³ Izborne kvote za Varaždinsku županiju i ostale izborne sektore prema zakonu iz 1870. vidi u: Ivo Perić, *Hrvatski državni sabor 1848.-2000.*, sv. 2: 1868.-1918. (Zagreb: Hrvatski državni sabor; Hrvatski institut za povijest; Dom i svijet, 2000), 57-58.

naglasio je da će se po čl. 1. izbornoga zakona u županiji birati osam zastupnika u županijskim kotarevima, što je značilo da se izbori neće provoditi u svim postojećim županijskim kotarevima, nego će se izborna područja malotaborskoga (pregradskog) i mihovljanskoga kotara pridružiti drugim postojećim odnosno zadržanim izbornim kotarevima. Tako je Središnji odbor odredio da se bez promjena, tj. pridruživanja sela drugih kotareva održi izbor saborskih zastupnika u središnjem, viničkom, belskom i ivanečkom kotaru, kao i u gradu Varaždinu i trgovištu Krapini, a da se izborna područja, odnosno općine i sela malotaborskoga (pregradskog), tj. Halperova kotara, kao i mihovljanskog, pridruže i rasporede unutar zadržanih kotara Novidvori (Klanječki), Krapinske Toplice, Sv. Križ (Začretje) i Zlatar.³⁴ Na taj su način unionisti otežali potencijalni uspjeh pravaša u Halperovu kotaru, koji je uz Pregradu obuhvaćao i sela Brezno, Druškovec, Đurmanec, Jesenje, Hum, Kostel, Košnica, Lupinjak, Miljana, Petrovsko, Plemenščina, Poljana, Prišlin i Putkovec, a čiji su birači i izbornici sada morali na glasanje u druge, udaljene izborne kotareve i glasačka mjesta.

S obzirom na sačuvane izvore i pisma, Halperove aktivnosti prilikom izbora za saborske zastupnike 1871. možemo podijeliti u nekoliko međusobno povezanih faza vezanih uz prethodno navedene etape izborne procedure. Osim što je trebalo osigurati svojim kandidatima potporu neposrednih i posrednih birača, isto je trebalo učiniti i kod izbornika koji će naposljetku na izborima birati saborskoga zastupnika. Uz to je trebalo u skladu s tadašnjim izbornim zakonom osigurati da pravaški kandidati zadovoljavaju validacijske uvjete po kojima bi njihova kandidatura bila valjana. Naime, izborni red iz 1870. donesen na Saboru u vrijeme bana Levina Raucha (prosinac 1868. – 12. siječnja 1871.) i vladajućih unionista sankcioniran je u siječnju 1871. te je utvrđen vrlo visok izborni cenzus da bi se osiguralo pravo glasa samo sloju aristokracije, svećenstva, bogatijih i o državnim službama ovisnih činovnika i inteligencije. Prema tome zakonu, propisani su vrlo visoki uvjeti valjane kandidature određene poreznim razredima te potrebnim statusom (zvanje, titula i sl.). Osim virilnih članova, pravo sudjelovanja na izborima za saborske zastupnike u funkciji izbornika ili kandidata imali su oni državljani koji su plaćali minimalno 15 forinti poreza i posjedovali nekretninu, odgovarajući stupanj obrazovanja, službu te protiv kojih se nije vodio kazneni postupak. Tako je osim kandidature pravaša u Zagorju Halper vodio računa da oba kandidata (Starčević i Kvaternik) zadovoljavaju i te zakonske uvjete dobivanja zastupničkoga mjesta. Osobito je to bio problem u slučaju kandidature A. Starčevića s obzirom na to da je zakon sadržavao i odredbu po kojoj doktori filozofije (što je bio Starčević) ne uživaju pasivno biračko pravo ako istodobno nisu i posjednici nekretnina i shodno tome plaćaju porez. Osim toga, prva faza djelovanja Halpera i pravaša bile su reakcije tijekom prikupljanja biračkih i

³⁴ HR-HDA-102-VŽ, 3, kut. 205/102, fasc. 3, zapisnik i odluke Središnjeg odbora Varaždinske županije, br. 1, 13. 4. 1871.

izborničkih, tj. kandidacijskih lista, koje su se zatim u određenom vremenskom roku i na određeni rok morale javno izvjesiti na biralištima. Izborni kotarevi Varaždinske županije koji su bili u fokusu pravaša određeni su navedenom kvotom biranih zastupnika te su oni u skladu s tim planirali imenovati i postaviti svoje kandidate u kotarevima Novi Dvori (Klanječki), Pregrada i Sv. Križ (Začretje). Prema planu i podacima koji su vidljivi iz korespondencije, Starčević i Kvaternik imali su strategiju osobne kandidacije u navedenim kotarima te su s Halperom razrađivali i usuglašavali na koji način usmjeriti svoju predizbornu kampanju i poteze. Strategija pravaša za izbore 1871. podrazumijevala je pripremu potencijalnih birača i pridobivanje njihovih glasova agitiranjem odnosno kortešovanjem: izlaskom u ciljane izborne kotareve te držanjem govora, susretima i dogovorima s potencijalnim pristašama, biračima i izbornicima – model izborne kampanje koji će kod svih političkih struja prevladavati i u kasnijim razdobljima. Te aktivnosti pravaši su provodili prije (period biranja izbornika) ili prilikom samoga izbora u navedenim kotarevima Varaždinske županije. Prema proučenoj korespondenciji Kvaternika i Starčevića s Halperom, vidljivo je da je plan pravaša što se tiče tih izbornih kotareva Varaždinske županije bio osiguravanje podrške kandidaturama Kvaternika i Starčevića, za koje je razrađena detaljna strategija s više modifikacija i opcija. Prvi potez podrazumijevao je osiguravanje i dobivanje zakonskih i drugih uvjeta za Kvaternikovu kandidaturu u slobodnom trgovištu Krapini. Kako je prema izbornom zakonu pravo kandidature u trgovištima i gradovima imala osoba koja je u građanskom statusu, bilo je potrebno Kvaterniku osigurati dobivanje takva statusa. Temelj za tu realizaciju činila je inicijativa koju je prethodno dao Nikola Rozgaj, odvjetnik i bivši krapinski sudac, član magistrata, a ujedno Halperov šogor, da se Kvaternika proglasi počasnim građaninom trgovišta Krapine, a tu inicijativu sada je trebao pokušati svojim posredovanjem kod Rozgaja realizirati Halper.³⁵ Nije poznato je li taj potez realiziran, no sigurno je da su pravaši prilagodili svoju strategiju daljnjim aktualnim potezima drugih kandidata. Naime, narodnjaci su u Krapini namjeravali imenovati za svojega kandidata upravo Rozgaja. Kvaternik je stoga savjetovao Halperu da uključi Rozgaja u njihove izborne planove. Uputa je naime sadržavala ideju da posredstvom Halpera Rozgaj samo nominalno prihvati kandidaturu, a zatim na diskretan način privatnim i osobnim razgovorima uputi svoje pristaše da na izborima glasaju za Kvaternika.³⁶ Međutim, ta ideja ipak nije naišla na plodno tlo jer Rozgaj od straha prema vlastima nije bio za takav plan i potez te zapravo i nije prihvatio tu

³⁵ HR-AHAZU-XV-22b, 2, pismo E. Kvaternika E. Halperu, 1. 10. 1870. Usp. Laljak, *Neobjavljena Kvaternikova i Starčevićeva pisma*, pismo br. 2, str. 5-6; Karaula, „Pisma Eugena Kvaternika”, pismo br. 2, str. 144-145.

³⁶ HR-AHAZU-XV-22b, 9, pismo E. Kvaternika E. Halperu, 11. 4. 1871. Usp. Laljak, *Neobjavljena Kvaternikova i Starčevićeva pisma*, pismo br. 9, str. 33; Karaula, „Pisma Eugena Kvaternika”, pismo br. 9, str. 163.

kandidaturu.³⁷ Da bi eliminirali daljnji utjecaj narodnjaka u trgovištu Krapini, čiji je kandidat postao Josip Borovečki, upravitelj krapinske župe (1870. – 1877.) koju je vodio uz župnika Janka Bedenka (1828. – 1878.), pravaši su uz nastojanje osiguravanja rečenih preduvjeta Kvaterniku istovremeno radili na osporavanju stjecanja takva statusa Borovečkom.³⁸ Borovečki je tako postao ozbiljan protukandidat Kvaterniku te će idućih mjeseci pravaši i Halper usmjeriti svoje djelovanje u smjeru eliminiranja njegove kandidature. Sukob pravaša s Borovečkim počeo je u proljeće 1871., tj. u vrijeme sastavljanja validnih lista izbornika, kad su se narodnjaci spremali agitirati protiv Kvaternikove kandidature u Krapini.³⁹

U aktivnosti pravaša protiv Borovečkog uključio se i Halper, koji je preko svojega šogora Rozgaja došao u posjed zapisnika sjednice krapinskoga magistrata od 13. ožujka 1871., kojim je navedeni administrator župe proglašen građaninom Krapine.⁴⁰ Halper je kao kotarski sudac uložio žalbu na to imenovanje izbornoj deputaciji trgovišta Krapine navodeći da Borovečki ne zadovoljava uvjet ulaska u građanski status jer nije dokazao posjedovanje nekretnine. Pritužbu je izborna deputacija 20. travnja 1871. odbila te odlučila da Borovečkom ipak pripada građanski status i biračko pravo. Halper se zatim nezadovoljan time 26. travnja obratio Središnjem izbornom odboru Varaždinske županije, a taj Visokoj zemaljskoj vladi, koja je 4. svibnja 1871. odgovorila da se Borovečkog mora brisati s izborne liste jer nije dokazao čime mu je pravovaljano dodijeljeno građanstvo.⁴¹ Da bi se mogao kandidirati za zastupnika, predsjednik izborne deputacije trgovišta Krapine, vlastelin Nestor Kiepatch, brzojavom Središnjem odboru 9. svibnja odrekao se svoje funkcije (kao i prisjednik iste izborne deputacije Josip Majcen) te je na to mjesto imenovan krapinski odvjetnik Nikola Rozgaj, a na mjesto Majcena krapinski načelnik Antun Leskovar.⁴² Kako su izbori u trgovištu Krapini zbog cijele navedene procedure odgođeni za 20. svibnja, pravaši su istovremeno razrađivali strategiju za izbore u kotarevima Novi Dvori (Klanječki), Krapinske Toplice i

³⁷ HR-AHAZU-XV-22b, 11, pismo E. Kvaternika E. Halperu, 22. 4. 1871. Usp. Laljak, *Neobjavljena Kvaternikova i Starčevićeva pisma*, pismo br. 11, str. 42; Karaula, „Pisma Eugena Kvaternika”, pismo br. 11, str. 168.

³⁸ O Josipu Borovečkom vidi: Stjepan Ortner, *Povjest gradine i trgovišta Krapine* (Zagreb: Tisak F. Bogovića, 1899), 139.

³⁹ HR-AHAZU-XV-22b, 9, pismo E. Kvaternika E. Halperu, 11. 4. 1871. Usp. Laljak, *Neobjavljena Kvaternikova i Starčevićeva pisma*, pismo br. 9, str. 34; Karaula, „Pisma Eugena Kvaternika”, pismo br. 9, str. 163. HR-AHAZU-XV-22b, 12, pismo E. Kvaternika E. Halperu, 26. 4. 1871. Usp. Laljak, *Neobjavljena Kvaternikova i Starčevićeva pisma*, pismo br. 12, str. 45; Karaula, „Pisma Eugena Kvaternika”, pismo br. 12, str. 170. Vidi i: *Branik*, 13. 5. 1871., 5.

⁴⁰ *Branik*, 20. 6. 1871, 2.

⁴¹ HR-HDA-102-VŽ, 3, kut. 205/102, fasc. 3, zapisnik i odluka sjednice Središnjeg odbora Varaždinske županije, 28. 4. 1871.; dopis izborne deputacije trgovišta Krapine, br. 6, 26. 4. 1871.; odluka Visoke zemaljske vlade i bana, br. 3741/1258, 2. 5. 1871.

⁴² HR-HDA-102-VŽ, 3, kut. 205/102, fasc. 3, zapisnik i odluka sjednice Središnjeg odbora Varaždinske županije, br. 31, 32 i 33, 10. 5. 1871.

Sv. Križ (Začretje). Za pomoć u tamošnjem kortešovanju Kvaternik je Halperu poslao Adolfa Jakšića, mladoga pravnika i pristašu pravaških ideja, koji je imao zadatak uz lokalne pravaše držati govore i prikupljati pretplatnike za pravašku *Hrvatsku*.⁴³ U međuvremenu Halper zajedno sa Starčevićem i Kvaternikom kreće u ostvarenje izborne strategije promocije i imenovanja pravaškoga kandidata u kotaru Novi Dvori (Klanječki). Kako je Halper navodio da nema potencijalnoga dobrog pravaškoga kandidata za izbore u tom kotaru, Kvaternik mu sugerira da se on sam kandidira ili mu savjetuje i preporučuje za kandidate Davida Starčevića ili Ignjata Mlinarića. Kao posljednju sugestiju za novodvorski kotar Kvaternik, ne znajući još kakav će biti ishod izbora u trgovištu Krapini, gdje je tekao postupak njegove kandidature, preporučuje Halperu da kandidira njega.⁴⁴ Halper se ipak, odbacujući ideju da se osobno kandidira u navedenom kotaru, odlučuje raditi na kandidaturi Kvaternika te potvrđuje planove koje je pisao Starčeviću glede strategije za tamošnje izbore.⁴⁵ Tako je započela faza ispitivanja situacije i raspoloženja kod birača i izbornika toga kotara da bi se na svoju stranu pridobilo sve potencijalne simpatizere i privrženike pravaške ideje. Halper je stoga pismeno od Kvaternika zatražio početne smjernice za agitiranje, tražeći popis osoba, tj. potencijalnih pristaša, osobito među seoskim starješinama, na koje bi prvenstveno trebao pokušati utjecati, a Kvaternik ga je uputio na svoje malobrojne poznanike i privrženike u tom kotaru.⁴⁶ Kako je Kvaternik prethodno boraveći u Radakovu (Radekovo) (selo kotara Novi Dvori) po službenom odjetničkom poslu u jednoj parnici (23. travnja 1871.) iskoristio priliku za agitiranje i predstavljanje sebe kao kandidata, upravo je to selo preporučio Halperu za nastavak kampanje. Halper je naime među tamošnjim potencijalnim pristašama trebao ispitati mišljenje o Kvaternikovoju kandidaturi te pokušati dobiti jamstva za davanje glasova, prilikom čega se trebao usmjeriti i na birače i izbornike u Klanjcu, a osobito na obitelj

⁴³ HR-AHAZU-XV-22b, 11, pismo E. Kvaternika E. Halperu, 22. 4. 1871. Usp. Laljak, *Neobjavljena Kvaternikova i Starčevićeva pisma*, pismo br. 11, str. 40; Karaula, „Pisma Eugena Kvaternika”, pismo br. 11, str. 167, 170. HR-AHAZU-XV-22b, 12, pismo E. Kvaternika E. Halperu, 26. 4. 1871. Usp. Laljak, *Neobjavljena Kvaternikova i Starčevićeva pisma*, pismo br. 12, str. 46; Karaula, „Pisma Eugena Kvaternika”, pismo br. 12, str. 171. O A. Jakšiću vidi: Dino Mujadžević, „Adolf Jakšić: Ljevičar u stranci prava”, u: *Biobibliographica: zbornik znanstveno-istraživačkoga projekta Hrvatska bio-bibliografska baština*, sv. 1, ur. Trpimir Macan (Zagreb: Leksikografski zavod Miroslav Krleža, 2003), 103-115.

⁴⁴ HR-AHAZU-XV-22b, 10, pismo E. Kvaternika E. Halperu, 16. 4. 1871. Usp. Laljak, *Neobjavljena Kvaternikova i Starčevićeva pisma*, pismo br. 10, str. 38; Karaula, „Pisma Eugena Kvaternika”, pismo br. 10, str. 166.

⁴⁵ „Glede tebe da se dadeš birati, mislio sam samo za oni slučaj, da prideržiš nezavisnost i na saboru.” HR-AHAZU-XV-22b, 11, pismo E. Kvaternika E. Halperu, 22. 4. 1871. Usp. Laljak, *Neobjavljena Kvaternikova i Starčevićeva pisma*, pismo br. 11, str. 40; Karaula, „Pisma Eugena Kvaternika”, pismo br. 11, str. 168.

⁴⁶ HR-AHAZU-XV-22b, 12, pismo E. Kvaternika E. Halperu, 26. 4. 1871. Usp. Laljak, *Neobjavljena Kvaternikova i Starčevićeva pisma*, pismo br. 12, str. 45; Karaula, „Pisma Eugena Kvaternika”, pismo br. 12, str. 170.

Milčić, daljnje rođake Kvaternikove supruge Ružice rođ. Homotarić.⁴⁷ Naime, Josip Milčić, koji će poslije preuzeti narodnjačku kandidaturu u tom kotaru, tada je još uvijek bio u planovima pravaša kao osoba koja bi svojim glasom i utjecajem na druge izbornike mogla osigurati pobjedu E. Kvaterniku. Stoga je Kvaternik tražio Halpera da pošalje nekoga od svojih osoba od povjerenja i pristaša k Milčiću u Klanjec da Kvaternika „preporučí” Milčiću i da povratno obavijesti o stečenom dojmu kako bi Milčić prihvatio Kvaternikovu kandidaturu, tj. da pokuša dobiti jamstva za podršku na predstojećim izborima.⁴⁸ S druge strane Halper je predlagao Kvaterniku pokušaj organizacije susreta i razgovora s tuhelskim župnikom Vilimom Sorgom, no Kvaternik nije inicijalno pokazivao volju za tu ideju, navodeći da mu je poznato da je riječ o narodnjaku, „velikom Strossmayrovcu”.⁴⁹ Za ispomoć u agitiranju u ovome kotaru angažirao se i Fran Folnegović, župnik župe sv. Katarine djevice i mučenice u Zagorskim Selima, koji je zajedno s Halperom obilazio kotarska sela (Tuhelj i dr.), kao i pridružena sela ukinutoga kotara Pregrada (Poljana, Miljana, Luka i dr.), a upravo će taj župnik predložiti Kvaternika za kandidata toga kotara. U agitiranju i predizbornim aktivnostima Halper se mogao osloniti i na osoblje kotarskoga suda u Pregradi, od kojih se osobito u potpori istaknuo njegov kotarski pristav Žiga Barabaš zajedno sa seoskim bilježnicima.⁵⁰ Pravaši su radili na tome da s izborničkih lista prigovorima izbornoj deputaciji i Središnjem izbornom odboru eliminiraju konkurenciju. Tako su Škender Kirholz, Juraj (Đuro, Gjuro) Planić i Franjo (Fran) Folnegović 12. svibnja uložili prigovor da se s izborne liste moraju brisati Ljudevit Kirholz, grof Žiga Ottenfels i Žiga Galliuf zbog nepotpunih porezno-imovinskih kompetencija, a prigovor je 15. svibnja Središnji odbor Varaždinske županije prosljedio na rješenje banu i Visokoj kraljevskoj vladi u Zagrebu.⁵¹ Naposlijetku su izbori u kotaru Novi Dvori održani 16. svibnja 1871. između trojice kandidata: pravaša Eugena Kvaternika, unionista Tome Salopeka, kotarskoga suca Novih Dvora, te narodnjačkoga kandidata Josipa Milčića, seoskoga suca. Halper je na izbore doveo 30-ak svojih pristaša, tj. izbornika iz raspuštenoga kotara Pregrada, koji su dali glasove Kvaterniku, a izborima je prisustvovao i barun Juraj Rukavina (II.)

⁴⁷ HR-AHAZU-XV-22b, 12, pismo E. Kvaternika E. Halperu, 26. 4. 1871. Usp. Laljak, *Neobjavljena Kvaternikova i Starčevićeva pisma*, pismo br. 12, str. 45; Karaula, „Pisma Eugena Kvaternika”, pismo br. 12, str. 170.

⁴⁸ HR-AHAZU-XV-22b, 12, pismo E. Kvaternika E. Halperu, 26. 4. 1871. Usp. Laljak, *Neobjavljena Kvaternikova i Starčevićeva pisma*, pismo br. 12, str. 45; Karaula, „Pisma Eugena Kvaternika”, pismo br. 12, str. 170.

⁴⁹ HR-AHAZU-XV-22b, 12, pismo E. Kvaternika E. Halperu, 26. 4. 1871. Usp. Laljak, *Neobjavljena Kvaternikova i Starčevićeva pisma*, pismo br. 12, str. 45; Karaula, „Pisma Eugena Kvaternika”, pismo br. 12, str. 171.

⁵⁰ *Branik*, 9. 6. 1871., 2.

⁵¹ HR-HDA-102-VŽ, 3, kut. 205/102, fasc. 3, zapisnik i odluka sjednice Središnjeg odbora Varaždinske županije, br. 44, 15. 5. 1871.

Vidovgradski (1834. – 1915.), posjednik Belca i Trnovca u Varaždinskoj županiji, koji će poslije postati jedan od nositelja pravaških ideja u Hrvatskom zagorju.⁵² Međutim, ni Kvaternikovi ni Halperovi naponi za pridobivanje birača i izbornika nisu bili dovoljni za pobjedu u ovome kotaru jer su narodnjaci suprotno očekivanjima agitirali protiv Kvaternika. U tim aktivnostima zajedno s franjevcima klanječkoga samostana osobito se istaknuo tuheljski župnik Sorg: oni su za vrijeme služenja misa i propovijedi pod geslom „Nećemo gospodina nego muža!” pozivali narod, tj. birače i izbornike na glasanje za narodnjačkoga kandidata – seoskoga suca Milčića. Na dan izbora u Klanjcu glasalo je 120 od ukupno 136 izbornika. Unionistički kandidat kotarski sudac Tomo Salopek, koji je prethodno bio kritiziran jer je kompromitirao legitimnost izbora time što je do pred same izbore suprotno propisima i pravilima bio član izborne deputacije, dobio je najmanje glasova. Iako su Kvaternik i Milčić zbog neodlučenoga rezultata u prvom krugu, u kojem nijedan kandidat nije imao apsolutnu većinu, ušli u drugi krug izbora, apsolutnu većinu, dobivajući 57 glasova, na kraju je osvojio Milčić, dok je Kvaterniku pripalo 35 glasova.⁵³ Premda je ishod izbora za pravaše u kotaru Novi Dvori bio neuspješan, veliki uspjeh postignut je u susjednim strateški odabranim kotarevima Sv. Križ (Začretje) i Krapinske Toplice. Za izbore u kotaru Sv. Križ pravaši su odlučili kandidirati Halpera, koji je na to pristao uz uvjet da nastupi kao nezavisni kandidat, što je bilo potrebno prvenstveno da ne bi izravno ugrozio svoje radno mjesto kotarskoga suca. Za razliku od prethodnih kotareva i biračkih mjesta, u Sv. Križu bilo je više elemenata na strani pravaša. Osobito se to vidjelo već u sastavu izborne deputacije, čiji je predsjednik bio Halperov dugogodišnji prijatelj Škender pl. Šimunčić, a član privrženi kolega kotarski sudac Dragutin pl. Čegel (vidi tablicu 1).

⁵² *Branik*, 23. 5. 1871, 3.

⁵³ *Branik*, 23. 5. 1871, 3.

Tablica 1. Kandidati za mjesta saborskih zastupnika zagorskih kotareva Varaždinske županije – stanje svibanj-rujan 1871. (izbor)⁵⁴

Izborni kotar, nadležni kotarski suci i načelnici	Kandidati	Sastav i promjene članova izbornih deputacija
kotar Novi Dvori kot. sudac Tomo Salopek	Josip Milčić, seoski sudac (narodnjak) (16. 5.) Tomo Salopek, kotarski sudac (unionist) Eugen Kvaternik, odvjetnik (pravaš)	Ferdo Krajačić, župnik u Kraljevcu na Sutli (predsjednik); Tomo Salopek (kotarski sudac N. Dvori, odstupio radi kandidature 12. 5., imenovan Juraj Slama, kotarski pristav) (član); Janko Broz, posjednik iz Klanjca (član); Ladislav pl. Dominić, općinski bilježnik
kotar Sveti Križ kot. sudac Dragutin pl. Čegel	Eduard Halper (nezavisni) (16. 5.) Eduard (Slavoljub) Fink (narodnjak) Gavro Kiš (unionist)	Škender pl. Šimunčić, dvor. savjetnik u miru (predsjednik); Dragutin pl. Čegel, kotarski sudac (član); Matko Kunek, župnik župe Sv. Križ (član); Stipan Ilić, kotarski pisar (perovođa)
kotar Krapinske Toplice sudac Antun pl. Labaš	Ante Starčević (pravaš) (16. 5.) Antun Labaš (unionist)	grof Oskar Keglević (predsjednik); Antun pl. Labaš, veliki sudac (član); Mavro pl. Vinković, vlastelin u Erpenji (član, odstupio 17. 4., imenovan Adam Stuljak, vlastelin iz Vinagore; poslije Ulrich Kirchlechner); Mirko pl. Dominić, općinski bilježnik (perovođa)
trgovište Krapina načelnik Antun Leskovar	Nestor Kiepach (20. 5.) (narodnjak) Josip Borovečki (narodnjak) Tito pl. Babić (unionist)	Nestor Kiepach, vlastelin u Krapini (predsjednik); Josip Majcen, odvjetnik (član, odstupio 25. 4., imenovan načelnik Krapine Antun Leskovar); Mavro Sonnenberg, trgovac u Krapini (član); Vjekoslav Ištvanović, općinski bilježnik (perovođa)

Unionisti su u kotaru Sv. Križ postavili za svojega kandidata velikoga bilježnika Gavru Kiša te usmjerili svoje djelovanje uglavnom protiv narodnjačkoga kandidata, radobojskoga župnika Eduarda Finka. Tako su nekoliko dana prije izbora, tj. 12. svibnja 1871., pod vodstvom samoga Petra Horvata Svetopetarskog (uz asistenciju činovnika Čegelja, Juraka i Šilca, bilježnika iz Radoboja), agitirali za svojega kandidata. Unionisti su na temelju prigovora, odnosno tužbe koju je podnio radobojski bilježnik Šilc zbog nekih protupravnih radnji župnika Finka, kojima je seljake odgovarao od poštovanja diobenih zakona, iznijeli dekret kojim

⁵⁴ Rekonstrukcija izbornih deputacija, kandidata i pobjednika izbora prema: HR-HDA-102-VŽ, 3, kut. 205/102, fasc. 3, zapisnici i odluke sjednica Središnjeg odbora Varaždinske županije, br. 38 i 39, 12. 5. 1871; Branik, 18. 4. 1871., 1; 1. 5. 1871., 20. 5. 1871., 1; 15. 6. 1871., 1. U tablici su izdvojeni samo oni kotari Varaždinske županije u kojima su se kandidirali pravaši (op. a.).

se zbog pokrenutoga istražnog postupka Fink eliminira iz izborne utrke.⁵⁵ Na taj su način, otvaranjem istražnoga postupka kod nadležnoga mihovljanskoga kotarskog suda, eliminirali narodnjačkoga kandidata iz izborne utrke, čime su dodatno pravašima olakšali ostvarivanje njihovih planova s obzirom na to da je na izborima 16. svibnja Eduard Halper pobijedio velikom većinom glasova koje su mu dali i unionisti.⁵⁶ Istovremeno su pravaši bili uspješni i u kotaru Krapinske Toplice, gdje su odlučili kandidirati Starčevića. Halper je na području toga kotara uspješno agitirao za pravaškoga kandidata uz pomoć kostelskoga župnika Stjepana Haraminčića, koji je agitirao prilikom izbora birača u selu Gorici, te pregradskoga pristava Žige Barabaša i seoskih bilježnika.⁵⁷ Unionisti su u krapinskotopličkom kotaru početno planirali kandidirati Ladislava pl. Modića, a zatim je 6. svibnja ulogu njihova kandidata preuzeo županijski podbilježnik Škender Somogy. Kako je Somogy ujedno bio prisjednik Središnjega odbora, zbog izborne procedure i izbornoga zakona razriješen je te dužnosti.⁵⁸ Izbori za saborskoga zastupnika krapinskotopličkoga kotara također su održani 16. svibnja, a Starčević, koji je na Halperovu sugestiju osobno došao na izbore u Krapinske Toplice, boraveći tih dana i u Škarićevu, iskoristio je neposredno pred izbore pravo držanja govora biračima.⁵⁹ U ovome kotaru kao izbornik je izravno sudjelovao i Halper uz svoje pravaške privrženike, kotarskoga pristava Žigu Barabaša, općinskoga bilježnika Aleksandera (Škendera) Davillu i župnika Stjepana Haraminčića.⁶⁰ Starčevićev osobni dolazak i govor te angažman Halpera i kostelskoga župnika Haraminčića ovdje su urodili plodom te je on jednoglasno izabran za saborskoga zastupnika toga kotara.⁶¹

Nekoliko dana poslije okončani su i izbori u trgovištu Krapini. Izborima odgođenim za 20. svibnja prethodila je uvertira i završetak spora pravaša i Halpera s narodnjacima o legitimnom kandidacijskom statusu Josipa Borovečkog. Kako se Nestor Kiepatch 9. svibnja odrekao funkcije predsjednika izborne deputacije trgovišta Krapine da bi se mogao kandidirati za saborskoga zastupnika (što mu je i

⁵⁵ *Branik*, 16. 5. 1871., 1; 24. 5. 1871., 1.

⁵⁶ *Branik*, 17. 5. 1871., 1; 15. 6. 1871., 1; HR-HDA-102-VŽ, 3, kut. 205/102, fasc. 3, zapisnik i odluka sjednice Središnjeg odbora Varaždinske županije, br. 63, 17. 5. 1871.

⁵⁷ *Branik*, 9. 6. 1871., 2.

⁵⁸ *Branik*, 18. 4. 1871., 1; HR-HDA-102-VŽ, 3, kut. 205/102, fasc. 3, zapisnik i odluka sjednice Središnjeg odbora Varaždinske županije, br. 22, 6. 5. 1871.

⁵⁹ HR-AHAZU-XV-22a, 5, pismo A. Starčevića E. Halperu, 18. 5. 1871. Usp. Laljak, *Neobjavljena Kvaternikova i Starčevićeva pisma*, pismo br. 5, str. 12; Karaula, „Pisma Ante Starčevića”, pismo br. 5, str. 154-155. Dijelove govora A. Starčevića prilikom izbora u Krapinskim Toplicama vidi u: Perić, *Hrvatski državni sabor*, sv. 2, 68-70.

⁶⁰ HR-HDA-102-VŽ, 3, kut. 205/102, fasc. 3, izborna deputacija kotara Krapinske Toplice – popis izbornika krapinskotopličkog kotara, 8. 5. 1871.

⁶¹ HR-HDA-102-VŽ, 3, kut. 205/102, fasc. 3, zapisnik i odluka sjednice Središnjeg odbora Varaždinske županije, br. 57, 16. 5. 1871. Usp. *Branik*, 17. 5. 1871.

po Središnjem odboru dozvoljeno 17. svibnja), predsjednikom izborne deputacije trgovišta Krapine imenovan je Nikola Rozgaj.⁶² Središnji odbor Varaždinske županije najprije je 14. svibnja donio odluku kojom se zbog prijave nelegitimnosti kandidature Borovečkog (ali i održavanja sajma u Krapini) izbori u Krapini pomiču na 20. svibnja, o čemu brzojavom obavještava Nikolu Rozgaja, predsjednika izborne deputacije u Krapini, i daje tiskati proglas o odgodi izbora u *Narodnim novinama*.⁶³ Borovečki se u međuvremenu za rješavanje svojega pitanja obratio vladi i banu Kolomanu Bedekoviću, koji je 16. svibnja donio odluku i dekret da se Borovečki ponovno uvrsti na izbornu listu, ali opet su u daljnjim nastojanjima eliminacije narodnjačkoga kandidata u prvi plan došle Halperove pravne i diplomatske sposobnosti te poznanstva. Naime, Nikola Rozgaj je, prethodno odbijajući dokument prisege Borovečkog za stjecanje građanskoga statusa, primio 18. svibnja banov dekret o vraćanju toga narodnjačkoga kandidata na izbornu listu. Zadržavajući dekret do samoga dana izbora, Rozgaj ga preko Halpera s obzirom na sudsku nadležnost (Krapina je u pitanju kotarskih sudova spadala u svetokriški kotar) prosljeđuje svetokriškom kotarskom sucu Dragutinu Čegelu. On je odluku poništio uz argumente da su protiv načelnika trgovišta Krapine Antuna Leskovara i općinskoga bilježnika (perovođe) Vjekoslava Ištvanovića provedeni disciplinarni postupak i istraga kojima se dokazalo da je izdavanje građanske povelje Borovečkom u ožujku 1871. nelegitimno i shodno tome ništeta je odluka sjednice slobodnoga trgovišta Krapine od 13. ožujka.⁶⁴ Unionisti su s druge strane za svojega kandidata postavili Titu pl. Babića, za kojega je agitirao krapinski načelnik Antun Leskovar, ali kako su se narodnjaci nakon eliminacije Borovečkog priklonili Nestoru Kiepachu, povukao je svoju kandidaturu i time krapinskom vlastelinu osigurao pobjedu.⁶⁵ Tako unatoč navedenim naporima Halper i pravaši nisu uspjeli Kvaterniku osigurati kandidaturu u Krapini.

S obzirom na završetak izborne procedure u svim planiranim kotarevima, kao i na prethodni dogovor i uvjete kandidiranja te na Starčevićevu molbu, Halper se nekoliko dana nakon izbora u Sv. Križu odrekao svojega mandata da bi se još jednom na ponovljenim izborima pokušalo osigurati zastupničko mjesto

⁶² HR-HDA-102-VŽ, 3, kut. 205/102, fasc. 3, zapisnik i odluka sjednice Središnjeg odbora Varaždinske županije, br. 31, 10. 5. 1871. i br. 53, 17. 5. 1871.

⁶³ HR-HDA-102-VŽ, 3, kut. 205/102, fasc. 3, zapisnik i odluka sjednice Središnjeg odbora Varaždinske županije, br. 43, 14. 5. 1871.

⁶⁴ HR-HDA-102-VŽ, 3, kut. 205/102, fasc. 3, odluka i dopis svetokriškog kotarskog suca Čegela izbornom odboru trgovišta Krapine, 20. 5. 1871. Usp. *Branik*, 13. 6. 1871, 2-3. Slučaj legitimnoga kandidiranja Josipa Borovečkog odužio se i na vrijeme novih izbora 1872., kad se spominju procedure eliminacije s prethodnih izbora. Vidi: HR-HDA-102-VŽ, 3, kut. 205/102, fasc. 3, zapisnik i odluka sjednice izborne deputacije trgovišta Krapine, br. 9, 26. 4. 1872.

⁶⁵ HR-HDA-102-VŽ, 3, kut. 205/102, fasc. 3, zapisnik i odluka sjednice Središnjeg odbora Varaždinske županije, br. 64 (prema izvještaju izborne deputacije trgovišta Krapine, 21. 5. 1871.), 24. 5. 1871. Usp. *Branik*, 13. 6. 1871., 2.

Kvaterniku. Iako se Halper odrekao mandata u skladu s pravilima i propisima paragrafa 4. zakonskoga članka II/1870., kojim se u Središnjem izbornom odboru trebao čim prije odrediti dan novih izbora, taj proces nije tekao brzo ni lako.⁶⁶ Naime, iako je Halper stavio mandat na raspolaganje još u lipnju 1871., vlasti su odugovlačile s raspisivanjem novih izbora za saborskoga zastupnika kotara Sv. Križ sve do rujna te godine.⁶⁷ Na završetak cijelih izbora 1871. utjecalo je pored ostaloga i konačno pripojenje Varaždinsko-križevačke i Varaždinsko-đurđevačke krajiške pukovnije Trojednoj kraljevini, prilikom čega je od tih prostora stvorena Bjelovarska županija, unutar koje je također trebalo provesti izbore za saborske zastupnike.⁶⁸ Te su izbore i u ovome kotaru obilježile malverzacije vladajućih unionista. Naime, oni su strateški čekali s objavom datuma raspisivanja izbora da bi se u međuvremenu izveo i planirani preustroj općina, pri čemu se promijenio dotadašnji kvantitativni odnos birača i izbornika, odnosno pristaša određenih političkih struja. Tako su preustrojem općina u ljeto 1871. općine Jesenje, Komor i Špičkovina izgubile prijašnje pravo biranja, a dodatno je prekršen i propis izbornoga zakona, tj. paragraf 8. članka III/1870., kojim je Središnji izborni odbor Varaždinske županije bio dužan raspisati izbore 14 dana prije tada poznatog i planiranog saziva Sabora (20. rujna 1871.). Naime, izbori su po Središnjem izbornom odboru određeni za 11. rujna suprotno navedenom zakonskom članku i pravilu, a raspisani i javno objavljeni u *Narodnim novinama* tek 9. rujna – samo dva dana prije izbora.⁶⁹ Uza sve navedene faktore proizašle iz tih odluka vladajućih unionista i Središnjega izbornog odbora, taj kratak vremenski rok dodatno je otežao pravašima pravodobni angažman i organizaciju dolaska izbornika iz općina i sela Halperova kotara (Đurmanec, Jesenje, Petrovsko, Putkovec i Hlevnica) na biračko mjesto. Na sam dan izbora iskazana je daljnja protuzakonita djelatnost unionista u vidu svojevrsnoga izbornog nasilja. Naime, od birača i izbornika općine Mihovljan koji su namjeravali kandidirati E. Kvaternika zahtijevalo se da mimo propisa i pravila ustanu i javno pred povjerenstvom iskažu svoje mišljenje, što se nije zahtijevalo od pristaša unionista, čija su imena samo pročitana bez javnoga eksponiranja. Usprkos tim poteškoćama koje su odvratile određene birače zbog javnoga eksponiranja, Halper je nakon kraćega govora zahvale preporučio biračima da svoj glas daju Kvaterniku, naglašavajući da je upravo zbog njega i stavio svoj mandat na raspolaganje. Izbori su ipak završili

⁶⁶ *Hrvatska* (Zagreb), 30. 7. 1871., 4; 17. 9. 1871., 3-4.

⁶⁷ HR-HDA-102-VŽ, 3, kut. 205/102, fasc. 3, zapisnik i odluka sjednice Središnjeg odbora Varaždinske županije, br. 66, 5. 9. 1871.

⁶⁸ Prema kraljevskoj naredbi od 8. lipnja 1871., na sličan način pripajaju se Trojednoj kraljevini i grad Senj, vojni komunitet Bjelovar, Ivanić, Sisak. O osnivanju Bjelovarske županije vidi: Mirela Slukan Altić, „Povijest županijskog upravno-teritorijalnog ustroja Bjelovarsko-bilogorske županije”, *Radovi Zavoda za znanstvenoistraživački i umjetnički rad u Bjelovaru* 2 (2008): 9-33.

⁶⁹ HR-HDA-102-VŽ, 3, kut. 205/102, fasc. 3, zapisnik i odluka sjednice Središnjeg odbora Varaždinske županije, br. 66, 5. 9. 1871. Događajnicu prenosi: *Hrvatska*, 17. 9. 1871., 3-4.

nepovoljno za pravaše jer su izbornici (među kojima su se nalazili i pojedinci koji su prethodno obećavali dati jamstva za izbor E. Kvaternika) naposljetku glasali za unionističkoga kandidata Titu pl. Babića, predsjednika Sudbenoga stola Varaždinske županije, čime se Babiću i unionistima ujedno kompenziralo izgubljeno zastupničko mjesto na izborima u Krapini.⁷⁰ Na taj su način pravaši unatoč svim planovima i potezima koje su provodili uz veliku pomoć i podršku E. Halpera izgubili mogućnost da uz A. Starčevića, prethodno izabranog u kotaru Krapinske Toplice, na sljedećem sazivu Sabora imaju još jednoga predstavnika. Čini se da je dodatna posljedica nepovoljnih ishoda tih izbora i neuspjeha bilo zahlađenje odnosa između Halpera i Kvaternika, koje je dodatno potaknuo i sukob među pravašima oko smjera politike i pisanja u pravaškoj *Hrvatskoj*. Zahlađivanje odnosa Halpera i Kvaternika započelo je još u ljeto 1871. u vezi s objavljenim tekstovima. Halper je i 1869. prigovarao Kvaterniku zbog njegova preintenzivnoga pisanja u vjersko-moralnom smjeru, a sličnih su oprečnih uvjerenja radikalnijega smjera bili i tadašnji mlađi pravaši članovi uredništva *Hrvatske*, osobito tijekom 1871.⁷¹ Neslaganja oko smjera pisanja postojala su već početkom izlaženja lista te je održano nekoliko sastanaka o daljnjem smjeru. Sastanku održanom početkom 1871. prisustvovao je i Halper kao polagatelj kaucije uz prisutne Eugena i Stanka Kvaternika, Antu i Davida Starčevića, Frana Folnegovića i druge članove uredništva i stranke.⁷² Starčević se obratio za savjet Halperu s obzirom na nastalu situaciju i Halperov status mecene i financijera *Hrvatske*, a sa sličnim pitanjima i opravdavajućim argumentima (osobito glede sukoba s Franom Matašićem, zamjenikom urednika Vjekoslava Bacha i njegove intervencije u planiranim objavljenim tekstovima) požalio mu se i E. Kvaternik. Na sastanku pravaša 19. kolovoza A. Starčević iznio je želje E. Halpera (koji nije prisustvovao sastanku) da se održi jedinstvo u uredništvu časopisa i političkih načela te da se o vjerskim pitanjima nadalje ne piše, pa je izabran odbor koji će s urednikom prosuđivati važnije članke. Kvaternik je kritizirao E. Halperu takvu odluku vođenja uredništva lista, a ujedno je napomenuo svoj doživljaj iznesenoga mišljenja Folnegovića i drugih mlađih članova o njegovu sekularnom svjetonazoru i suživotu sa suprugom Terezijom, koja je bila radikalno kršćanskih načela.⁷³ Kvaternik, koji se namjeravao odreći vlasništva nad listom, ipak je ostao na toj funkciji te je

⁷⁰ HR-HDA-102-VŽ, 3, kut. 205/102, fasc. 3, izvještaj Središnjeg odbora o izborima u kotaru Sveti Križ banu Kolomanu Bedekoviću, 15. 9. 1871.; *Obzor* (Zagreb), 13. 9. 1871., 2; *Hrvatska*, 17. 9. 1871, 3-4.

⁷¹ Nehajev, *Rakovica*, 68.

⁷² Nehajev, *Rakovica*, 67.

⁷³ HR-AHAZU-XV-22b, 18, pismo E. Kvaternika E. Halperu, 6. 8. 1871. Usp. Laljak, *Neobjavljena Kvaternikova i Starčevićeva pisma*, pismo br. 18, str. 63, 66-67; Karaula, „Pisma Eugena Kvaternika”, pismo br. 18, str. 182-183. HR-AHAZU-XV-22b, 19, pismo E. Kvaternika E. Halperu, 28. 8. 1871. Usp. Laljak, *Neobjavljena Kvaternikova i Starčevićeva pisma*, pismo br. 19, str. 75-76; Karaula, „Pisma Eugena Kvaternika”, pismo br. 19, str. 188.

od Halpera i dalje tražio financijsko pomaganje tiskanja *Hervatske*.⁷⁴ Međutim, nakon završetka ponovljenih izbora i neuspjeha stjecanja Kvaternikove kandidature u rečenom kotaru Halper više nije odgovarao na nekoliko posljednjih Kvaternikovih pisama uoči Rakovičkoga ustanka.⁷⁵ Prema sačuvanim izvorima, nema indicija da je Halper imao saznanja o ustanku ili sudjelovao u njegovoj organizaciji, ali je poznato da je posljedično nakon konfiskacije *Hervatske* 8. listopada izgubio novčanu kauciju koju je početkom godine priložio za pokretanje lista.⁷⁶ Unatoč tome, nakon sloma Rakovičkoga ustanka, ukidanja izlaženja *Hervatske* i uhićenja A. Starčevića i drugih pravaša, Halper i u tim izmijenjenim okolnostima nastoji pomagati pravašima. Uhićenom Starčeviću posredovanjem Ivana Radića sve do puštanja iz zatvora (26. prosinca 1871.) šalje hranu i novac.⁷⁷ Dodatno se Halper zalaže u nastojanju konačnoga osiguranja osvojenoga zastupničkog mjesta Starčeviću u sazivu Sabora do siječnja 1872., koji je još uvijek bio u potencijalnoj opasnosti gubitka zbog verificacijskih potvrda oko Starčevićevih upitnih poreznih kompetencija. Naime, pravaši su tijekom cijele izborne kampanje 1871. nastojali osim kandidature osigurati Starčeviću i ostale potrebne uvjete primanja zastupničkoga mjesta koje je određivao izborni zakon. Prema njemu Starčević, iako doktor filozofije, zbog izmijenjenoga imovinskog cenzusa nije mogao bez posjedovanja nekretnine (i plaćanja poreza na nju) postati saborskim zastupnikom. Središnje vlasti uz to su dodatno zahtijevale, koristeći u svoju korist nedorečene članke zakona, da se mora osigurati i posjedovanje nekretnine te ujedno plaćanje poreza na nju. Halper je nastojao Starčeviću pomoći oko tih pitanja razlučivanjem i objašnjavanjem poreznih platnih razreda, a dodatno je bio voljan privremenim i fiktivnim darovanjem prenijeti određeni dio svojega posjeda i nekretnina Starčeviću.⁷⁸ Naposljetku je Halper ipak urgirao kod grofice

⁷⁴ HR-AHAZU-XV-22a, 8, pismo A. Starčevića E. Halperu, 2. 9. 1871. Usp. Laljak, *Neobjavljena Kvaternikova i Starčevićeva pisma*, pismo br. 8, str. 18; Karaula, „Pisma Ante Starčevića”, pismo br. 8, str. 190. HR-AHAZU-XV-22b, 20, pismo E. Kvaternika E. Halperu, 12. 9. 1871. Usp. Laljak, *Neobjavljena Kvaternikova i Starčevićeva pisma*, pismo br. 20, str. 78; Karaula, „Pisma Eugena Kvaternika”, pismo br. 20, str. 189-190.

⁷⁵ HR-AHAZU-XV-22b, 22, pismo E. Kvaternika E. Halperu, 22. 9. 1871. Usp. Laljak, *Neobjavljena Kvaternikova i Starčevićeva pisma*, pismo br. 22, str. 83; Karaula, „Pisma Eugena Kvaternika”, pismo br. 22, str. 192.

⁷⁶ Još početkom 1874. nije riješen slučaj povrata kaucije Halperu. HR-AHAZU-XV-22a, 32, pismo A. Starčevića E. Halperu, 13. 1. 1874. Usp. Laljak, *Neobjavljena Kvaternikova i Starčevićeva pisma*, pismo br. 32, str. 69; Karaula, „Pisma Ante Starčevića”, pismo br. 32, str. 223.

⁷⁷ HR-AHAZU-XV-22a, 10, pismo A. Starčevića E. Halperu, 4. 1. 1872. Usp. Laljak, *Neobjavljena Kvaternikova i Starčevićeva pisma*, pismo br. 10, str. 21; Karaula, „Pisma Ante Starčevića”, pismo br. 10, str. 192.

⁷⁸ HR-AHAZU-XV-22b, 3, pismo E. Kvaternika E. Halperu, 22. 11. 1870.; Laljak, *Neobjavljena Kvaternikova i Starčevićeva pisma*, pismo br. 3, str. 12; Karaula, „Pisma Eugena Kvaternika”, pismo br. 3, str. 149 i bilj. 33. Vidi i: HR-AHAZU-XV-22a, 3, pismo A. Starčevića E. Halperu, 27. 4. 1871.; Laljak, *Neobjavljena Kvaternikova i Starčevićeva pisma*, pismo br. 3, str. 9; Karaula, „Pisma Ante Starčevića”, pismo br. 3, str. 183.

Oršić, koja je bila voljna izdati dekret o imenovanju Starčevića upraviteljem (nadstojnikom) obiteljskoga dvorca Miljana, čime mu se osigurao uvjet zadovoljavanja izbornoga zakona u vidu potrebnoga poreznog razreda i nekretnina.⁷⁹ Te Halperove aktivnosti nisu prošle neopaženo kod vlasti te ga istu jesen ban Koloman Bedeković, zbog javno istaknutoga pravaškog stajališta prigodom saborskih izbora, premješta na sudsku službu u Križevce, no Halper je koristeći opet svoje službeničko pravo premještaj odbio i zatražio umirovljenje, koje je trebala slijediti i zakonski određena otpremnina i mirovina koju je zaslužio kao dugogodišnji kotarski sudac. Kako je saziv saborskih zastupnika izabranih 1871. raspušten već nakon prve sjednice u siječnju 1872., Halper je čekajući isplatu mirovine i dalje nastojao pomoći pravašima i Starčeviću u novom izbornom krugu za idući saziv Sabora. Vodeći sve do 1875. korespondenciju sa Starčevićem, koji se povukao iz javnoga političkog života u Jastrebarsko gubeći volju i interes za novu kandidaturu, Halper je i dalje u javnosti iskazivao određene napore za pravaške kandidature te je još u lipnju 1872. od suparničkih stranaka i njihovih publikacija prepoznat kao „vođa starčevićanacah u Zagorju”.⁸⁰ No, uskoro je i Halper krenuo Starčevićem putem povlačenja iz javnoga života i političkoga angažiranja, iako su ga pravaši pokušavali nagovoriti da preuzme kandidaturu u restauriranom pregradskom izbornom kotaru tijekom kampanje u ljeto 1875., prethodno još jednom pokušavši Starčeviću osigurati kandidaturu u krapinskom kotaru – što je Starčević odbio naglašavajući da nema interesa za izbore i sudjelovanje na Saboru.⁸¹ Provodeći život i umirovljeničke dane na svojem dobru u Škarićevu, Eduard Halper doživio je 1876. moždani udar (kap) i umro 23. kolovoza 1877. Sahranjen je 24. kolovoza nakon svečanoga pogreba koji su uz prisutno mnoštvo (nije poznato je li prisustvovao A. Starčević) te F. Žigera, župnika Škarićeva, vodili arhiđakoni K. Šnap i E. Fink te krapinskotoplički župnik I. Rukavina. Pogrebni govor održao je profesor iz Zagreba Stjepan Kučas, nakon kojega je pokojnik

⁷⁹ HR-AHAZU-XV-22b, 5, pismo E. Kvaternika E. Halperu, 17. 1. 1871. Usp. Laljak, *Neobjavljena Kvaternikova i Starčevićeva pisma*, pismo br. 5, str. 20; Karaula, „Pisma Eugena Kvaternika”, pismo br. 5, str. 153, 155. HR-AHAZU-XV-22b, 12, pismo A. Starčevića E. Halperu, 2. 2. 1872. Usp. Laljak, *Neobjavljena Kvaternikova i Starčevićeva pisma*, pismo br. 12, str. 28; Karaula, „Pisma Ante Starčevića”, pismo br. 12, str. 197. Naime, pravaši su u toj višemjesečnoj borbi dalje nastojali riješiti ovaj problem osiguravanjem Starčeviću mjesta, odnosno službe upravitelja dvorca Miljana, koji je, nakon što je 1793. izumiranjem vlasnika obitelji Erdődy, prelaskom u državne ruke kupio 1852. Antun pl. Kuhtić za svojega nećaka Ljudevita pl. Kuhtića, oženjenog barunicom Ernestinom Oršić-Slavetičkom, a vjerojatno i posredstvom pravaša Gjura Planića, koji će poslije doći u vlasništvo toga dvorca. Vidi: Mladen Obad Šćitaroci, Bojana Bojanić Obad Šćitaroci, „Miljana lijepa kao slika”, *Zagreb moj grad* 11 (2017), br. 65: 37-42. Usp. *Statističko izvješće trgovačko-obrtničke komore u Zagrebu obuhvaćajuće sve gospodarske grane komorskoga okružja za godinu 1880. s osvrtom na cijelo razdoblje od godine 1876.-1880.* (Zagreb: Trgovačko-obrtnička komora, 1882), 58.

⁸⁰ *Narod* (Zagreb), 5. 6. 1872., 3.

⁸¹ *Primorac: list za politiku, narodno gospodarstvo i pomorstvo* (Kraljevica), 21. 7. 1875., 3; HR-AHAZU-XV-22a, 33, pismo A. Starčevića E. Halperu, 11. 8. 1875. Usp. Laljak, *Neobjavljena Kvaternikova i Starčevićeva pisma*, pismo br. 33, str. 70; Karaula, „Pisma Ante Starčevića”, pismo br. 33, str. 223-224.

sahranjen u obiteljskoj kapelici sv. Terezije u Škarićevu, koju je dala podići njegova supruga Terezija.⁸²

Zaključak

Društveno-politički portret E. Halpera Sigetskog prikazuje zanimljiv slučaj angažmana tadašnjega plemstva u podržavanju pravaških političkih ideja u vrijeme početnih i teških vremena djelovanja pravaša na političkom polju Trojedne kraljevine u drugoj polovini 19. stoljeća, kojom dominiraju unionistički napori za zadržavanje vlasti i dominantni napredak narodnjaka u stjecanju izbornih mandata i saborskih mjesta. Dok se većina državnih službenika i plemića radi zadržavanja službe i privilegija više priklanjala vladajućim unionistima poštujući ili tolerirajući naredbe vlasti ili priklanjajući se narodnjacima, Halper čini svojevrsnu iznimku. Može se reći da je Halper, za razliku od većine plemstva i činovništva koji su tada zbog režimskih ograničenja i reperkusija vrh svoje nacionalne rodoljubne svijesti doživljavali ili podupiranjem režima ili pak priklanjajući se narodnjacima, vrh svoje političke i nacionalne svijesti uzdignuo na viši stupanj – onaj koji su zagovarale pravaške ideje A. Starčevića i E. Kvaternika. Upravo u tom prikazu razvoja njegove političke svijesti i angažmana vidljivo je da je početna točka začeta u vrijeme ilirizma djelovanjem na kulturnom, društvenom i gospodarskom polju unutar gabarita prostora njegova privatnoga i službenoga života. Nakon dostizanja najviše točke prikazanim angažmanom potpore pravašima, ta Halperova svijest i angažman nakon teških sputavanja prilikom izbora 1871. i reperkusija nastalih gušenjem Rakovičkoga ustanka vraća se svojim djelovanjem natrag na polje lokalpatriotskoga djelovanja, poboljšanja kvalitete života naroda i seljaka koji su ga okruživali. O velikoj privrženosti drugih članova obitelji Halper Sigetski pravašima, koja bi prešla granice ovoga rada i istraživanja, kao i velikoj svijesti pravaša o zaslugama obitelji svjedoči i podatak vezan uz Eduardova rođaka Zlatka Halpera Sigetskog, inače brata Mirka (kr. odsječnog savjetnika pri Zemaljskoj vladi) i Julija Halpera (državnoga odvjetnika u Petrinji) iz 1877. godine. Zlatko je tih godina sudjelovao u pisanju članaka za pravaški list *Primorac* te je nesretnim slučajem preminuo u dobi od 23 godine. Na pogrebu održanom 4. ožujka 1877. na zagrebačkom Mirogoju ispraćaju pokojnika odjevenog u narodnu nošnju i uz pratnju hrvatskih trobojnica prisustvovali su i članovi Stranke prava, među kojima se nalazio i A. Starčević noseći vijenac s natpisom: „Dr. A. Starčević svom milom prijatelju.”⁸³

⁸² „Vjekopis i pogreb Eduarda Halpera”, *Primorac*, 12. 9. 1877., 2-3.

⁸³ *Primorac* (Sušak), 6. 3. i 8. 3. 1877.

Neobjavljeni izvori

Hrvatska – Arhiv Hrvatske akademije znanosti i umjetnosti Osobni fond Ante Starčević – XV-22a (HR-AHAZU-XV-22a).

Hrvatska – Arhiv Hrvatske akademije znanosti i umjetnosti – Osobni fond Eugen Kvaternik – XV-22b (HR-AHAZU-XV-22b).

Hrvatska – Državni arhiv u Varaždinu – zbirka 543 – Zbirka matičnih knjiga rimokatoličkih župa (HR-DAVŽ-543-ZMK).

Hrvatska – Hrvatski državni arhiv, Zagreb – fond 102 – Varaždinska županija (HR-HDA-102-VŽ).

Hrvatska – Hrvatski državni arhiv, Zagreb – fond 718 – Obitelj Halper Sigetski (HR-HDA-718).

Hrvatska – Hrvatski državni arhiv, Zagreb – zbirka 883 – Zbirka matičnih knjiga (HR-HDA-883).

Novine

Branik (Sisak), 1871.

Dragoljub. Hrvatski kalendar za godinu 1870. Zagreb: Lavoslav Hartmann, 1870.

Gospodarski list (Zagreb), 1867.

Hrvatska (Zagreb), 1871.

Hrvatska vila: list za zabavu, pouku, umjetnost i književnost (Sušak), 1882.

Narod (Zagreb), 1872.

Narodne novine (Zagreb), 1870, 1872.

Obzor (Zagreb), 1871.

Primorac: list za politiku, narodno gospodarstvo i pomorstvo (Kraljevica), 1875, 1877.

Pučki prijatelj (Varaždin), 1871.

Objavljeni izvori i literatura

Arkiv za povjestnicu jugoslavensku, knjiga 1, uredio Ivan Kukuljević Sakcinski. Zagreb: Društvo za jugoslavensku povjestnicu i starine, 1851.

Belošević, Stjepan. *Županija Varaždinska i slob. i kralj. grad Varaždin*. Zagreb: Vlastita naklada, 1926.

Bojničić, Ivan pl. *Der Adel von Kroatien und Slavonien*. Nürnberg: Bauer und Raspe, 1899.

„**Davila**, Hinko”. U: *Hrvatska enciklopedija (mrežno izdanje)*. Leksikografski zavod Miroslav Krleža, 2021. Pristup ostvaren 23. 5. 2023. <http://www.enciklopedija.hr/Natuknica.aspx?ID=14030>.

Folnegović, Fran. *Doživljaji i dojmovi*. Zagreb: Tisak C. Albrechta, 1902.

Gross, Mirjana. *Izvorno pravaštvo: ideologija, agitacija, pokret*. Zagreb: Golden marketing, 2000.

Hrvatski sabor 1861.: zaključci i drugi važniji spisi, priredili Arijana Kolak Bošnjak, Tomislav Markus i Stjepan Matković. Zagreb: Hrvatski institut za povijest, 2018.

Janković, Julije. *Pabirci po povjesti županije Varaždinske*. Varaždin: Brzotisak Stj. Platzer, 1898.

Jelić, Vesna. „Krapinsko diletantsko kazališno društvo (1841-1847)”. *Studia lexicographica* 10/11 (2016-2017), br. 19-20: 223-254.

Karaula, Željko. „Eugen Kvaternik – tri pisma (1861.-1862.)”. *Kaj: časopis za književnost, umjetnost, kulturu* 44 (2011), br. 1-2: 119-130.

Karaula, Željko. „Pisma Eugena Kvaternika zagorskom vlastelinu i meceni Stranke prava Eduardu Halperu Sigetskom (1870.-1871.)”. *Hrvatsko zagorje* 20 (2014), br. 3-4: 132-192.

Karaula, Željko. „Pisma Ante Starčevića vlastelinu Eduardu Halperu Sigetskom (1869.-1875.)”. *Hrvatsko zagorje* 21 (2015), br. 1-4: 174-227.

Kulundžić, Zvonimir. *Odgonetavanje zagonetke Rakovica*. Zagreb: Naklada Multi-graf, 1994.

Laljak, Stjepan. „Plemićka obitelj Halper-Sigetski (I)”. *Zaprešićki godišnjak* 8 (1998): 161-170.

Laljak, Stjepan, prir. *Neobjavljena Kvaternikova i Starčevićeva pisma Eduardu Halperu*. Zaprešić: Ogranak Matice hrvatske Zaprešić, 2011 [neobjavljeni strojopis].

Mujadžević, Dino. „Adolf Jakšić: Ljevičar u stranci prava”. U: *Biobibliographica: zbornik znanstveno-istraživačkoga projekta Hrvatska bio-bibliografska baština*, svezak 1, uredio Trpimir Macan, 103-115. Zagreb: Leksikografski zavod Miroslav Krleža, 2003.

Nehajev, Milutin. *Rakovica. O 60. godišnjici smrti Eugena Kvaternika*. Zagreb: Matica hrvatska, 1932.

Obad Šćitaroci, Mladen; **Bojanić Obad Šćitaroci**, Bojana. „Miljana lijepa kao slika”. *Zagreb moj grad* 11 (2017), br. 65: 37-42.

Obći zagrebački kalendar za godinu 1847. Zagreb: Tisak F. Suppana, 1847.

Országos naptár 1868. Magyarország és kapcsolt részei számára, svezak 1. Pešta: Heckenast Guzstáv, 1868.

Ortner, Stjepan. *Povjest gradine i trgovišta Krapine.* Zagreb: Tisak F. Bogovića, 1899.

Perić, Ivo. *Hrvatski državni sabor 1848.-2000., svezak 2: 1868.-1918.* Zagreb: Hrvatski državni sabor; Hrvatski institut za povijest; Dom i svijet, 2000.

Popović, Štefanija. „Popis imanja riječke, varaždinske, požeške i osječke županije, te iločkog i rumske kotara (Srpska vojvodina) u doba ukidanja feudalnih odnosa”. *Radovi Zavoda za hrvatsku povijest* 29 (1996): 315-330.

Slukan Altić, Mirela. „Povijest županijskog upravno-teritorijalnog ustroja Bjelovarsko-bilogorske županije”. *Radovi Zavoda za znanstvenoistraživački i umjetnički rad u Bjelovaru* 2 (2008): 9-33.

Statističko izvješće trgovačko-obrtničke komore u Zagrebu obuhvaćajuće sve gospodarske grane komorskoga okružja za godinu 1880. s osvrtom na cijelo razdoblje od godine 1876.-1880. Zagreb: Trgovačko-obrtnička komora, 1882.

Szabo, Agneza. „Kornelija Kukuljević Sakcinska i njeni doprinosi kulturnim i humanitarnim djelatnostima”. *Gazophylacium: časopis za znanost, umjetnost, gospodarstvo i politiku* 11 (2006), br. 1-2: 7-12.

Švab, Mladen; **Laljak**, Stjepan. „Halper Sigetski, Eduard (Slavoljub)”. U: *Hrvatski biografski leksikon (mrežno izdanje)*. Leksikografski zavod Miroslav Krleža. Pristup ostvaren 23. 5. 2022. <https://hbl.lzmk.hr/clanak.aspx?id=7161>.

Turkalj, Jasna. „Gospodarska problematika u listu Hrvatska 1871. godine”. *Časopis za suvremenu povijest* 28 (1996), br. 1-2: 121-138.

Turkalj, Jasna. *Pravaški pokret 1878.-1887.* Zagreb: Hrvatski institut za povijest, 2009.

Vedran Klaužer*

**“Greetings from Starčević and myself... yours forever by faith:”
A Political and Social Portrait of Nobleman Eduard Halper Sigetski
(1824-1877), Adherent of the Party of Rights**

Summary

Eduard Halper Sigetski (Škarićevo near Krapina, December 14, 1824 – August 23, 1877) belonged to the noble family Halper Sigetski, originally from Hungary. Having arrived in Croatia in the second half of the 18th century and integrated into the Croatian nobility, the family acquired estates in the broader area of Hrvatsko Zagorje, specifically within Zagreb and Varaždin Counties (Martinci, Pavlovec, Pluska, Luka, Sela, Donje Turnišće, Hum, and Zajezda), with a central property in Škarićevo near Krapina. Throughout the 19th century, family members actively participated in the political and administrative life of Civil Croatia, serving as lawyers and district judges in the Varaždin County. Nikola and Eduard Halper Sigetski were elected to the Parliament as people's representatives for the districts of Klanjec and Sv. Križ. Eduard, influenced by the Party of Rights in the 1860s, served as a district judge in Mali Tabor and later in Pregrada, which became the party's main pillar and hub in Hrvatsko Zagorje. In addition to the known information about Halper's financial support to the Party of Rights, as he paid a deposit for the launch and printing of the party newspaper *Hrvatska* and became politically involved in various ways, climbing within the party's ranks (participating in party meetings, opting for parliamentary seats), this paper explores his political, social, and cultural contributions at the local level in order to complete his political portrait. To this purpose, the study includes an analysis of letters he received from the leaders of the Party of Rights, Ante Starčević and Eugen Kvaternik. Finally, the paper sheds light on the political and social activities of Eduard Halper Sigetski as a member of the Party of Rights from 1869 to 1875.

Keywords: political history, parliamentary elections of 1871, 19th century, Varaždin County, Party of Rights, Eduard Halper, Ante Starčević, Eugen Kvaternik

* Vedran Klaužer, Croatian Institute of History, Opatička 10, 10 000 Zagreb, Croatia, E-mail: vedran.klauzer@isp.hr